



Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

*Մեր կոնտակտները՝*

*Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>*

*Էլ. փոստ՝ [info@armin.am](mailto:info@armin.am)*

*The book is published under the sponsorship of  
Mr. and Mrs. Haykaz and Alice Hovhannisians*

**TURKIFICATION OF THE TOPONYMS IN  
THE OTTOMAN EMPIRE AND  
THE REPUBLIC OF TURKEY**

**ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՀԱԿՅԱՆ**

**LUSINE SAHAKYAN**

**ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԹՈՒՐԳԱՑՈՒՄԸ  
ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԵՎ  
ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹՈՒՐԳԻԱՑՈՒՄ**

**TURKIFICATION OF THE TOPONYMS  
IN THE OTTOMAN EMPIRE AND  
THE REPUBLIC OF TURKEY**

**ЛУСИНЕ СААКЯН**

**ОТУРЕЧИВАНИЕ ТОПОНИМОВ  
В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ И  
РЕСПУБЛИКАНСКОЙ ТУРЦИИ**

**Մոնրեալ - Արոդ  
2010**

**Montreal – Arod Books  
2010**

CONTENTS

«Արարատ» ռազմավարագիտական կենտրոն  
ԵՊՀ օսմանագիտական կենտրոն

ARARAT Center for Strategic Research  
Center of Ottoman Studies, Yerevan State University

Copyright© 2010 Lusine Sahakyan

**Canadian Cataloging-in-Publication Data**

Sahakyan, Lusine 1969 –

1. Linguistic-historical problems in toponymy;
2. Forced Turkification of Armenian indigenous toponyms.

ISBN - 978-0-9699879-7-0

All rights reserved.

Published by Arod Books, Montreal, Quebec, Canada.

TURKIFICATION OF THE TOPONYMS IN THE OTTOMAN  
EMPIRE AND THE REPUBLIC OF TURKEY ..... 7-26

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԹՈՒՐՔԱՑՈՒՄԸ ՕՍՄԱՆՅԱՆ  
ԿԱՅՍՐՈՒ-ԹՅՈՒՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ  
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ ..... 27-48

ОТУРЕЧИВАНИЕ ТОПОНИМОВ В ОСМАНСКОЙ  
ИМПЕРИИ И РЕСПУБЛИКАНСКОЙ ТУРЦИИ ..... 49-70

# TURKIFICATION OF THE TOPONYMS IN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE REPUBLIC OF TURKEY\*

## ABSTRACT

*Toponyms represent persistent linguistic facts, which have major historical and political significance. The rulers of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey realized the strategic importance of the toponyms and carried out consistent policies towards their distortion and appropriation. Aiming to assimilate the toponyms of the newly conquered territories, the Ottoman authorities translated them into Turkish from their original languages or transformed the local dialectal place names by the principle of contamination to make them sound like Turkish word forms. Other methods of appropriation included the etymological misinterpretation and renaming and displacing the former toponyms altogether. The focus of the present article is the place name transformation policies of the Ottoman Empire and its successor, the Republic of Turkey. The decree by the Minister of War Enver Pasha issued on January 5, 1916 with the orders to totally change the "non-Muslim" place names is for the first time presented in English, Armenian and Russian translations. The article also deals with the artificially created term of "Eastern Anatolia" as a substitute for Western Armenia, the political objectives of the pro-Turkish circles as well as the consequences of putting the mentioned ersatz term into circulation.*

---

\* This is an updated version of L. Sahakyan's article, which was first published by the ARARAT Center for Strategic Research in Armenian and Russian, respectively on September 18, 2009 (<http://blog.ararat-center.org/?p=284>) and November 19, 2009 (<http://blog.ararat-center.org/?p=331>).

In August 2009, during his visit to Bitlis, a formerly Armenian city in the Eastern part of what is now Turkey, Turkish President Abdullah Gul said publicly that the original name of the present-day Gyouroyamak province was “Norshin”, which, he claimed, was in Kurdish.<sup>1</sup> This statement should not be considered as a slip of the tongue; it represents traditional Turkish policies of Turkification and Kurdification of original Armenian toponyms. Norshin is purely an Armenian toponym both by its components “Nor”+”shen”, which mean “*a new settlement*”, and its pattern to form place names. All toponyms (villages, settlements, residential areas, etc.) with the component “shen” are indisputably Armenian as Martunashen, Vasakashen, Getashen, Vankshen, Hamshen, Verishen and the like.

It should be noted that, besides being linguistically stable phenomena, toponyms are valuable also as bearers of historical information. As such, they can have an effect on current ethnopolitical conflicts, if applied with the aim of distorting and manipulating the historical evidence. This truly strategic significance of the toponyms has not gone unnoticed: the ruling circles of the Ottoman Empire and those of its successor state, the Republic of Turkey, as once again confirmed by the recent reports in the BBC and the Turkish media,<sup>2</sup> have devised and implemented consistent policies to falsify the origins and appropriate, through various ways and methods, the Armenian toponyms in the territory under their control.

The Turkish tribes who settled in various parts of Armenia in the 11-15<sup>th</sup> centuries and later the Ottoman authorities were changing original Armenian place names in several ways. First, they were translating their meanings into Turkish such as Tantsout (*place with a lot of pear-trees*) into Armoudlou, Aghbyurashen (*a village of*

*springs*) into Kyankendi, Karmrik (based on the word *karmir*, meaning “red” in Armenian) into Kezelja, Tsaghkadsor (*a ravine of flowers*) into Darachichek, etc.

Second, some Armenian toponyms, which had already been transformed somewhat from their original shape under the influence of local dialects, were converted to sound like a word with Turkic roots and pronunciation, thus utilizing the principle of contamination. Thus, Armtick (meaning *roots* in Armenian) was turned to Armoudi. Odzounkhach (*a cross+snake*) to Ouzounhach, Kyouropaghat (a title which goes back to Latin “curator palatii,” which was given to especially Armenian governors by the Byzantine Emperors) to Gyurbaghdidi, Karhatavan (settlement where stone in cut) to Karadivan, Jegh-pourkents (*place with a lot of walnut-trees*) to Chopurgentz,<sup>3</sup> etc.

Third, a widely spread method of distortion was to give new names to old settlements in an attempt to bury their ethnic affiliation in oblivion.<sup>4</sup> Even Christian Armenian sanctuaries were given new names. Thus, the famous Armenian monastery Varagavank was renamed Yedikiliseh (meaning *seven churches* in Turkish), while the Holy Echmiadzin, the center of Armenian Church, where the Supreme Armenian Catholicos resided, was turned into Ouchkiliseh (*three churches*). According to our estimates, several dozens of settlements have been named by the word “kiliseh” or “Gharakiliseh” (*black church*) in both Western and Eastern Armenia.

Fourth, the attempts to give Turkish etymological explanations to the Armenian toponyms represented yet another method of Turkish appropriation campaign. Such faulty experiments were carried out, in

<sup>1</sup> Kadir Konuksever, “Kürt açılımı ve Kürt isimleri”, *BBC Türkçe*, 12 Ağustos, 2009 ([www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/08/090812\\_kurdish\\_names.shtml](http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/08/090812_kurdish_names.shtml)).

<sup>2</sup> Muradoğlu A., Ahi Mesut ve Norşin..., *Yeni şafak*, 11.08.2009. Enver Alper Güvelin, Norşin: Psikolojik eşğin aşılması, *Yeni şafak*, 16.08.2009.

<sup>3</sup> For more details refer to L. Sahakyan’s *The Toponyms and Demography of Bardzr Hayk Provinces of Baberd, Sper and Derjan in the 16<sup>th</sup> century Ottoman Register Books* [*Bardzr Hayki Baberd, Sper, Derjan gavarneri teghanunnern u zhoghovrdagrutvune XVI dari osmanyany ashkharhagir matyannerum*] published by “Lousakn” Publishers, Yerevan, 2007, pp. 235-237, 250, 251, 259, 261.

<sup>4</sup> Sahakyan L., *Toponyms and Demography*, *op. cit.*, pp. 83-84.

particular, by Evliya Celebi, the Ottoman court historian of the 17<sup>th</sup> century, whose interpretations have often served as basis for modern Turkish scholars. Here is an example. In his *Book of Travels (Seyahatname)*, the old Armenian place name Bayberd or Baberd (which through dialectal and foreign lexical influences has undergone sound changes and consequently was pronounced as Baybourd) is etymologically explained as “*bay*” (meaning *rich* in Turkish) + “*yourd*” (*settlement* in Turkish).<sup>5</sup> In fact, this name includes two ancient Armenian components Bay + berd, which respectively mean a den or an impregnable shelter and a stronghold or a fortress. As an ancient fortress, Baberd was mentioned by Movses Khorenatsi as early as in the 5<sup>th</sup> century.<sup>6</sup> Place names with the ending “*berd*” have been scattered throughout all Armenia, as Tsamakaberd, Amberd, Vzhnaberd, Kharberd, Baghaberd, etc.<sup>7</sup>

Evliya Celebi went further to “*reveal*” that the original Armenian river name of Jorokh is a distorted form of the Turkish Jouirouh, which according to him means “the river of the soul”.<sup>8</sup> In fact, the name “Jorokh” originates from the Armenian verb “*tsorel*”- “*tsorogh*” (*flowing*) in which the initial “*ts*” has been transformed to “*j*” through sound interchange, a phenomenon peculiar to the Armenian language, as in “*tsanatsel* > *janachel*”, and “*tskhni* > *jkhni*”.<sup>9</sup>

<sup>5</sup> Celebi, Evliya: *Foreign Sources about Armenia and Armenians*, vol. 4, *Turkish Sources*, vol. 3, [Otar akhbyurnere Hayastani yev hayeri masin, h. 4, *Turkakan aghbyurner, Evliya Celebi*] translated into Armenian from the original with a foreword and commentaries by A.Kh. Safrastyan, published by the Arm SSR, Academy of Sciences, 1967, p.127.

<sup>6</sup> Movses Khorenatsi, *The History of Armenia [Hayots patmutyun]*, Yerevan, 1999, p. 104.

<sup>7</sup> For a detailed etimological analysis of Baberd, see L. Sahakyan’s above mentioned monograph, pp.130-131.

<sup>8</sup> Celebi, Evliya: *Foreign Sources... [Otar aghbyurnere...]*, vol. 4, p. 127.

<sup>9</sup> Ajaryan, H.: *Armenian Etymological Dictionary [Hayeren armatakan bararan]*, vol. 2, Yerevan, 1973, p. 469. See also *New Wordbook of the Haykazyan*

Evliya Chelebi links to the Persians the name of the town Zarishat,<sup>10</sup> which was actually built by the Armenian royal dynasty of the Orontids (570 BC – 200 BC). He derives the town name of “Akn” from the name of a Byzantine princess “Egin”;<sup>11</sup> however, “*Akn*” is a purely Armenian word meaning “*eye*”, “*spring*” or “*pit*”.<sup>12</sup> In the place name of “*Pertek*”, which is a dialectal deformation of the original “*Berdak*” (a small fortress), Celebi tries to find the Mongolian equivalent for the word “*eagle*”.<sup>13</sup>

It is irrefutable that all the above-mentioned toponyms and others in Armenia have been recorded in historical sources far too earlier than any Turkic or Kurdish elements appeared on the Armenian Highland, which they gradually did only from the 11<sup>th</sup> century onwards.

The “*corrections*” introduced by Celebi were by no means innocent etymological verbiages, but pursued the far-reaching goals of Ottomanizing the newly occupied territories. Evliya Chelebi was a state official, who also participated in Ottoman expansionist invasions. Thus, his etimological explanations had clear geopolitical motives.

Around the middle of the 19<sup>th</sup> century Turkish authorities decided not only to distort or change the names of Armenian provinces, regions and villages, but also to eliminate altogether the name Armenia. This policy was pursued especially after the Russo-Turkish war of 1877-1878, when the Armenian Question was included into the agenda of international diplomacy and European powers started exploiting it to derive various concessions from Turkey.

*Language [Nor bargirk haykazean lezvi]*, vol. 1, Yerevan, 1981, State University Publ. House, p.1026.

<sup>10</sup> Celebi, Evliya: *Foreign Sources... [Otar akhbyurnere]*, vol. 3, p. 120.

<sup>11</sup> *Ibid.*, p.155.

<sup>12</sup> Ajaryan, H. *Armenian Etymological Dictionary [Hayeren armatakan bararan]*, vol. 1, Yerevan, 1971, State University Publ. House, p. 106-108.

<sup>13</sup> Celebi, Evliya: *Foreign Sources... [Otar akhbyurnere ...]*, vol. 4, p. 157.



The government of Sultan Abdul Hamid II substituted the name Armenia with such terms as Kurdistan or Anatolia, fallaciously. Starting from 1880 the name Armenia was forbidden to be used in official documents.<sup>14</sup> The Sublime Porte thus wanted to make everyone believe that the Armenian Question did not exist: if there was no Armenia, then there was no Armenian Question.

The historians are familiar with the plan of solving the Armenian Question with the assistance of England put forward by Kyamil Pasha, the pro-British Ottoman Grand Vizier and Commander-in-chief during the reign of the Sultan Abdul Hamid II:

“If in Europe we have warmed a serpent (i.e. the Balkan peoples – L.S.) in our bosom, we should not do the same in Asian Turkey. Common sense tells us to do away with all these elements that can pose the same threats to us in the future and become the cause and a tool of foreign interference. Now, today, at least Britain’s interests demand that our territories in Asia Minor be safe from foreign meddling and all sources that may give others a pretext to meddle in our affairs. *We, as well as the British not only do not recognize the word “Armenia”, but we must smash to smithereens all jaws which dare to pronounce that word.* To reach our sacred goal it is therefore imperative and the state law demands [from us] to make any suspicious elements unfit, sweep forever from the face of the earth this Armenian nation, to annihilate them recklessly and for good” (the emphasis is mine – L.S.).<sup>15</sup>

---

<sup>14</sup> *Modern History of Armenia in the Works of Foreign Authors [Novaya istoriya Armenii v trudax sovremennix zarubezhnix avtorov]*, edited by R. Sahakyan, Yerevan, 1993, p. 15 (in Russian).

<sup>15</sup> Tserents, “National Survey: The Ottoman Monarchy, Turkish Armenians and Russian Armenians” [“Azgayin tesutyun, Osmanyan Inknakalutyun, tachkahayk yev rusahayk”], *Pordz*, Tpkhis, 1897. N VII-VIII, pp. 204-205. *Modern History of Armenia in the Works of Foreign Authors*, p.17 (in Russian).

By deliberately distorting them, the Ottoman authorities were ascribing Armenian and Greek place names to a Turkish or Kurdish origin. At that stage, the Kurdish ethnic factor was used by the Ottoman rulers, for the Kurds were not yet viewed as a threat to the Ottoman Empire. Taking advantage of their religious fanaticism, in the 1890s Sultan Abdul Hamid, who was also known as “the father of the Kurds” (Bavê Kurda),<sup>16</sup> organized the Armenian massacres through the *Hamidiye* regiments formed by Kurdish brigands and the regular Turkish army soldiers.

During Abdul Hamid’s reign all Turkish and Kurdish resettlements were given new names, which were the names of nomadic tribes or various Ottoman sultans such as Hamidiye, Reshidiye, Aziziye, Mahmoudiye, etc. This policy became especially manifest during the reign of the Young Turks in 1908-1918.

The government of Young Turks also attached great importance to the changing of “non-Muslim” place names. They replaced many toponyms, some named after the Ottoman Sultans, with their own names such as Enveriye, Shevketiye, Mahmoutshevket-Pasha and the like.<sup>17</sup> The “Resolution About the Resettlement of Refugees” (“İskân-I Muhacirin Nizamnamesi”), a document adopted on May 13, 1913,<sup>18</sup> served the specific Young Turk policy of total Turkification. The next step was made by Enver Pasha, the Young Turks’ Minister of War, on January 5, 1916.<sup>19</sup>

Enver Pasha’s decree sent to the Turkish military-political authorities demanded that all place names of Armenian, Greek, Bulgarian

---

<sup>16</sup> Frat N., “Vulpes Vulpes Kurdistanica,” *Günlük*, 17.8.2009. ([www.gunlukgazetesi.com](http://www.gunlukgazetesi.com)).

<sup>17</sup> Frat N., *Ibid*.

<sup>18</sup> Ayşe Hür, “Tez zamanda yer isimleri değiştirile,” *Taraf*, 01.03.2009.

<sup>19</sup> Modern Turkish historian Aishe Hyur, by the way, writes that the measures taken to systematically change non-Turkish names were sped up during World War I (“Bin Yerin İsmi Değiştii. Hangi İsim Hangi Dile ait?” [www.kenthaber.com/Haber/Genel/Dosya/gundem/28-bin-yerin-ismi-değişti](http://www.kenthaber.com/Haber/Genel/Dosya/gundem/28-bin-yerin-ismi-degiшти)).

and other non-Muslim origins in the Ottoman Empire be transformed into Turkish ones.<sup>20</sup> Below is the translation of his Decree (**Emir-name**):

## DECREE

1. *It is important to change into Turkish all names of provinces, regions, villages, mountains and rivers belonging to Armenian, Greek, Bulgarian and other non-Muslim peoples. Making use swiftly of this favorable moment, we beseech your help in carrying out this order.*

2. *Cooperating with military commanders and administrative personnel within the boundaries of your jurisdiction, respective lists of name changes should be formed of provinces, regions, villages, etc. and be forwarded to military headquarters as soon as possible. After being studied and approved, these lists of proposed changes should be sent to the Ministry of the Interior and the Communications Ministry for generalization and implementation.*

3. *It is imperative that the new names reflect the history of our hard-working, exemplary and praise-worthy military. The glorified events of our present and past war experiences should, by all means, be mentioned. In case this is not possible, names of those who had highly moral principles and who have fallen rendering invaluable services to their country should be remembered; or names should be found that are appropriate to the given area's specific crop, product, trade or geographical situation.*

*Last but not least, teachers at schools in different parts of our Fatherland should find appropriate topics to teach about the given territory's glorious history, climate, crop, trade and culture. It should be borne in mind that any sudden change of a conventional name into an inconvenient or improper one may bring about the continuation of using the old name by the population. Therefore, new names should be chosen taking all this into consideration. In case such principles cannot be*

<sup>20</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezâreti, İUM, nr. 48/17, lef: 2. M. Şükrü Hanioglu, *Enver Paşa*. DIA, XI, İstanbul, 1995, ss. 261-264. A. Yüksel, *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul, 2005, ss. 21-22.

*observed, then Ereghli, for example, should be turned into Erikli or Erakli, Gallipoli into Veliboli in order to maintain the roots of old names.*

*Enver, Deputy Commander-in-Chief,  
23 Kanun-i Evvel, 1331 [=5 January 1916]*

Inspired by Enver's decree, the prominent military officer Huseyin Avni (Alparslan) Bey, the author of several articles about the Turkish language and culture, wrote: "If we want to be the owner of our country, then we should turn even the name of the smallest village into Turkish and not leave its Armenian, Greek or Arabic variants. Only in this way can we paint our country with its colors."<sup>21</sup>

As we see, he even goes a step further than his minister by suggesting that Arabic place names also undergo changes. Enver Pasha's decree mentioned only "Armenian, Greek, Bulgarian and other non-Muslim peoples". This testifies to the fact that during the Ottoman period, when the Sultan was considered the spiritual head (Caliph) of all Muslims, the Arabic and Kurdish toponyms were not yet regarded as threatening to the authorities. However, it should be remembered that the overwhelming majority of the names of places where the Kurds moved in Western Armenia were Armenian in origin with, at times, some aspects of local dialectal or foreign linguistic influences. After the Armenian Genocide, these toponyms have been attributed to Kurds.

During the war, the Armenian, Greek, Bulgarian and Aramaic toponyms were the first to be turned into Turkish.<sup>22</sup> A few examples

<sup>21</sup> Tirebolulu H. [Huseyin Avni] Alparslan, *Trabzon İli Lâz mı? Türk mü?*, Giresun, 1339, s. 17.

<sup>22</sup> "Aramaic Toponyms in Turkey – A Demand of the Aramæan Diaspora", Open Letter to Mr. Beşir Atalay, Interior Minister of Turkey, made public by J. Messo, President of the Syriac Universal Alliance, Stockholm, 18 May, 2009, <http://www.americanchronicle.com/articles/view/103515>; "The Turkification of Cyprus and the Orging of History," [www.kypros.org/CyprusPanel/cyprus/Cproblem.html](http://www.kypros.org/CyprusPanel/cyprus/Cproblem.html).

will suffice to illustrate this process: in Bursa, the Antranos caza was turned into Orhanelli, Mikhalich was renamed Karajabey, the village Dimitri into Touran, the Rum village in Chorum into Yeni (new) Chamlejay; in Hamshen, the Armenian toponyms of Yeghnahovit (Elevit) was turned into Yaylakyolu, Vardanots into Gyullyu, Hamshen-i Sufla into Srakoy, Metsahor into Kaptanpasha,<sup>23</sup> etc.; in Baberd, Aryutska (from the Armenian aryuts=lion) was renamed Gyokpnar, Ashotka into Gyuvenjirdere, Balahor into Akshar, Tandzut into Bughdayli, Ishkhandzor into Devtash.<sup>24</sup> Numerous examples could be added to this list. But a few months later, on June 15, 1916 the Ottoman Military Headquarters disapproved of these changes, arguing that on the new maps these new names were causing confusion in military correspondence.<sup>25</sup>

Having been deprived of its original population, Western Armenia continues to lose, along with many other historical and cultural values, its centuries-old Armenian place names. They are being declared as Kurdish or Turkish. Haroun Tuncel, a Turkish historian, has admitted that “One cannot find in Turkey a scientific work that would deal with the origins of ancient toponyms for the simple reason that the person undertaking such an arduous task should be knowledgeable of the local dialects of several languages, including Persian, Arabic, Armenian, Zaza, Kourmanji, Assyrian-Aramaic, Sumerian and Akkadian... for any name considered Kurdish may well be either Sumerian, Akkadian or Turkish and any name considered Turkish may be either Arabic, Armenian or Akkadian in its origin”.<sup>26</sup>

<sup>23</sup> Hoşoğlu K., “Köylerin Eski İsimleri”, Eski İsimler Hakkında bilgiler, Rize Halk Eğitim Yayınları, 2001.

<sup>24</sup> Sahakyan L., *Toponyms and Demography*, *op. cit.*, pp. 136-272.

<sup>25</sup> Aktar A., “Yer isimlerini Türkleştirme...”, *Taraf*, 23 Ekim, 2009.

<sup>26</sup> Türker Ş., “28 bin yerin ismi değişti, Hangi ismin hangi dile ait olduğu bilinmiyor!”, *Vatan*, 16.08.2009, www.esoyl.com/2009/08/30/28-bin-yerin-ismi-degişti.

In an article, titled “28,000 toponyms were changed. Nobody knows which one comes from which language”,<sup>27</sup> Ş. Türker has included among Kurdish names such indisputably Armenian toponyms as Van, Antep (Aintap),<sup>28</sup> Kharpet (Kharberd), Erzingan (Erzinjan<Erznka), Chermig (Jermuk), Kaghzman (Kaghzvan), Dersim, Tekor, Gerchanis (Kerchanitz, Kirchanitz), Palin (Balu), Jolemerk (Joulamerk), Gogsin (Koksi), Kers (Kars), Poulour (Blour), Pertak (Bertak), Gheghi (Keghi), Chermcn (Jerme), Qop (Kop), Chemishgezok (Chemeshkatsag), Terjan (Derjan), Kemah (Kamakh), Ispir (Sper), Zaroushat (Zarishat), Artemetan (Artamed), Erdish (Arjesh), Zedkan (Zatkan), Tatos, Egin (Akn), Toukh, Keban (Kapan), Siverck (Sev Averak), Jirmik (Jermik), Sert (Sghert), Erkhvan-Argouvan (Argavan), and even Erzeroum (Erzroum<Erzen-el-Rum<Artsen-el roum), Kilis (which is a distorted version of the word “Yekeghetsi”, meaning Church), etc.<sup>29</sup> It remains a mystery why and how the Muslim Kurds came to name their settlements Church (Kilis)?

The process of “nationalization” of toponyms was continued by the Kemalists, who were the ideological successors of the Young Turks. It gained momentum during the Republican period. Starting from 1923 the entire territory of Western Armenia was officially renamed “Eastern Anatolia”.<sup>30</sup> After the Kurdish rebellions in 1925, 1927 and 1936 in eastern part of the Republic of Turkey, the Turkish authorities started renaming the Kurdish and Zaza settlements as well. As early as 1935, the Interior Minister Shukru Kayan put forward a draft resolution to rename Dersim into Tunceli. It is worth

<sup>27</sup> Türker Ş., *op. cit.*

<sup>28</sup> The original toponyms are given in parentheses.

<sup>29</sup> Türker Ş., *op. cit.*

<sup>30</sup> *Soviet Armenian Encyclopedia*, vol. 1, [Haykakan sovetakan hanragitaran], Yerevan, 1974, p. 373. Also *A Concise Armenian Encyclopedia*, vol. 1, [Haykakan hanarot hanragitaran], Yerevan, 1990, pp. 192, 193.

noticing that in February 2009 Sharafettin Halis, a deputy in the Turkish Parliament from the Democratic Society Party (DTP), proposed that Tunceli be granted its former name of Dersim; he argued that people cannot forget this name as it has become sacred for them and was used both in their daily lives and in their songs, tales and novels. The proposal was, however, labeled a “manifestation of separatism” by the Turkish Minister of Justice.<sup>31</sup>

In 1940, the Turkish government issued a circular letter (No. 8589) which called for changing into Turkish all toponyms in foreign languages or with foreign roots, but the outbreak of World War II temporarily impeded its implementation.

A special article devoted to the changes of toponyms was included in the 1949 Provincial administrative law (II İdaresi Kanunu). Furthermore, a “Specialized Organization for Renaming Toponyms” (“Ad Değiştirme İhtisas Kurulu”) was initiated in 1957. This organization renamed 653 settlements in Erzurum, 169 in Adana, 366 in Erzinjan (Yerznka), 224 in Adyaman, 70 in Moughla, 88 in Afion, 70 in Eskishehir, 297 in Moush, 374 in Aghre (Ararat), 279 in Gaziantep (Aintap), 24 in Nevshchir, 99 in Amasia, 167 in Giresoun (Kirasoun), 647 in Nighdeh, 193 in Ankara, 343 in Gyumushkhaneh, 134 in Ordou, 168 in Antalya, 128 in Hakkari, 105 in Rize, 101 in Ardvin, 117 in Hatay (Alexandretta/Iskenderun), 117 in Sakaria, 69 in Ayden, 185 in Sparta, 110 in Balekesir, 112 in Ichel, 392 in Siirt (Sghert), 32 in Bilejik, 21 in Istanbul, 59 in Sinop, 247 in Bingyol (Byurakn), 68 in Izmir (Smyrna), 406 in Sivas (Sebastia), 236 in Bitlis, 398 in Kars, 19 in Tekirdagh, 182 in Bolou, 295 in Kastamonu, 245 in Tokat (Eudokia), 49 in Bourdour, 86 in Kayseri (Cesaria), 390 in Trebizond, 136 in Bursa, 35 in Krklareli, 273 in Dersim, 53 in Chanakkaleh, 39 in Kershehir, 389 in Shanli Ourfa (Ourha), 76 in Chankere, 26 in Kojayeli, 47 in Oushal,

<sup>31</sup> Bilir O., “Tunceli, Dersim Olsun” Tckilfini Ekimde yeniden,” *Bir Gün*, 2009, 19 Augustos. Refer also to www.birgun.net

555 in Chorum, 217 in Malatia, 156 in Zongouldak, 20 in Edirne, 647 in Mardin, 555 in Diarbekir, 83 in Manisa, 383 in Elazegh (Kharberd), and 105 in Kahraman Marash.<sup>32</sup>

After research work on 75.000 toponyms, the “Specialized Organization” changed 28.000 names, among which 12.000 were village names. According to H. Tunçel’s estimates, 12,211 villages were renamed during the period of 1940-2000, which constitutes approximately 35 per cent of the villages.<sup>33</sup>

The Turkish historian Ayse Hyur writes that during the reign of the Democratic Party ugly, humiliating, insulting or derisive names, even if they were Turkish, were subjected to changes. Village names with lexical components meaning red (kizil), bell (çan), church (kilise) were all changed. To do away with “separatist notions”, the Arabic, Persian, Armenian, Kurdish, Georgian, Tatar, Circassian, and Laz village names were also changed.<sup>34</sup> From 1981 to 1983, the names of settlements on the Eastern and Western parts of the Black Sea also underwent changes.

Bilir, the author of “Let Tunceli Be Named Dersim”, in an article published in the August 19, 2009 issue of “Bir Gün” daily, writes that, besides giving new names to the settlements, the Turkish authorities altered also the phonetic pronunciations of those old names to make them sound like Turkish words, as, for instance, Chinchiva to Shenyouva. This method of changing a toponym, as has already been mentioned previously, was suggested by Enver Pasha as early as 1916: “...change Ereghli into Erikli or Erakli, Gallipoli into Velipolou in order to maintain the old name roots”<sup>35</sup>. This phenomenon, however, has deeper roots. Similar cases of Ottomanization-

<sup>32</sup> Bilir O., *Ibid*

<sup>33</sup> Tunçel H., “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler,” *Sosyal Bilimler Dergisi*, Fırat Üniversitesi, 2000, cilt 10, sayı 2.

<sup>34</sup> Türker S., “28 bin yerin ismi değişti...”, *Vatan*, 16 Augustos, 2009.

<sup>35</sup> See Yuksel A., *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul, 2005, s. 21-22.

Turkification of Armenian toponyms were present in the 16<sup>th</sup> century Ottoman Geographical Registers.<sup>36</sup> It is ironic to note that in the ongoing process of turning the so called Kurdish toponyms into Turkish ones some toponyms have been restored to their imaginary old Turkish versions, which are actually ancient and medieval Armenian place names. Thus Pertag (Berd+ak) has been renamed Pertek, allegedly its old Turkish name, Esper (Sper)>Ispir, Erdekhan>Ardahan, Shakh>Shatakh, Kers>Kars, Zedkan>Elishkirt, which is the phonetically deformed variant of Alashkert<Vagharsh+a+kert, Geghi>Keghi, in both of which we have the word Gyugh-Gegh meaning village, Guinguim>Vardo, etc.<sup>37</sup>

Gul's statement in Bitlis about Norshin<sup>38</sup> had controversial repercussions among the country's various political parties. Devlet Bahçeli, the leader of the opposition National Movement Party in particular, criticized Gul for it. Prime Minister Erdogan responded reminding Bahçeli that Manazkert, for example, was an Armenian toponym. "Are you more patriotic than Alparslan? Mustafa Kemal didn't change the name Ankara when he made it the capital of the country. The name Ankara is of Latin origin. Are you saying you are more patriotic than Mustafa Kemal?" asked Erdogan.<sup>39</sup> We believe this admission by Turkey's Prime Minister should be attributed to the Turkish authorities' desire to evade an awkward situation and show the world that they are democratic and open-minded. Besides, the

statement might have been made to deter the Kurdish territorial claims.

Modern Turkish historiography has greatly contributed and supported this systematic program of changing, distorting and appropriating "non-Muslim" toponyms in Turkey. Upon the publication of the works of chroniclers and archival materials of the earlier period of the Ottoman Era, Turkish historians have made use of their rich stock of falsifications and have distorted Armenian toponyms en masse.<sup>40</sup>

Armenia or Ermenistan have been coarsely and retroactively replaced by "Eastern Anatolia". The following highlights one such example. In his "Jihan Numa" Kyatib Celebi, a famous Ottoman chronicler of the 17<sup>th</sup> century, had a special chapter, titled "About the Country Called Armenia". When, however, this book was republished in 1957 its modern Turkish editor H. Selen changed this title into "Eastern Anatolia".<sup>41</sup> The fact, however, is that Armenia together with its boundaries was unequivocally mentioned in the works of Ottoman historians and chroniclers. An excerpt from the said chapter of Kyatib Celebi's *Jihan Numa* illustrates clearly the falsifications of modern Turkish historians:

*"Hamdullah says. The Armenia vilayet consists of two parts – Greater and Lesser. ...Greater Armenia extends well into Iran and is known by the name of Touman Akhlat. It borders the Lesser Armenia, Rum, Diarbekir, Kurdistan, Azarbaijan<sup>42</sup> and Aran. Its length covers the area from Erzen-el-Rum (Erzurum) to Salmas, while its width – from Aran to the end of Akhlat vilayet. Its capital is Akhlat. In my opinion Greater Armenia at present consists of the Van and Erzurum vilayets,*

<sup>36</sup> For the details, see Lusine Sahakyan, *Toponyms and Demography of Bardzer Hayk Provinces of Baberd, Sper and Derjan in the 16<sup>th</sup> century Ottoman Register Books [Bardzr Hayki Baberd. Sper, Derjan gavarneri tekhanunnern u zhokhovrdagrutyune XVI dari osmanyān ashkharhagir matyannerum]*, pp. 77-108.

<sup>37</sup> Bilir O., "Tunceli, Dersim Olsun" Tekilfini Ekimde yeniden," *Bir Gün*, 19 August 2009. Refer also to www.birgun.net.

<sup>38</sup> Muradoğlu A., "A. Mesut ve Norşin.", *Yeni Şafak*, 11. Ağustos, 2009. Enver Alper Güvelin, "Norşin: Psikolojik eşğin aşılması", *Yeni Şafak*, 16.08.2009.

<sup>39</sup> "Erdoğan Bahçeli'ye yeni sert sözlerle yüklendi." *Hürriyet*, 10 Kasım, 2009.

<sup>40</sup> See Sahakyan L., *Toponyms and Demography*, op. cit., pp. 71-108, 130-135.

<sup>41</sup> For details refer to A. Papazyan's *Turkish Documents about Armenia and Armenians (XVI-XIX cc) [Turkakan vaveragrere Hayastani yev hayeri masin (16-19-rd darer)]*, Yerevan, 1999, p. 125.

<sup>42</sup> Azerbaijan – Atrpatakan, a province of Iran.

while Lesser Armenia – of Adana and Marash eyalets. In the *Takvim-el-Bouldan*,<sup>43</sup> the following cities are mentioned in Armenia: Elbistan,<sup>44</sup> Adana, Arjesh, Azarbaijan, Bitlis, Barda, Bilekan, Tiflis, Akhlat, Debil, Sultaniye, Sis, Tarsus, Malatia, Van, Vostan, Moush, Erzen-el-Rum and Malazkert”.<sup>45</sup>

While Celebi mentioned only part of the territory of Armenia,<sup>46</sup> the fact that the Ottoman historian admitted the existence of Armenia as a country speaks for itself.

Armenia is referred to by other Ottoman authors of the 17<sup>th</sup> century as well. The official court historian Evliya Celebi mentions it as *Armenistan*.<sup>47</sup> Muncjijim Basi,<sup>48</sup> another Turkish historian of the same century, also wrote about the vast country of Armenia, including into it the cities of Kherd Bert (i.e. Kharberd – L.S.), Erzinkan, Moush, Egin (Akn), Melazjerd (i.e. Manazkert), Bitlis, Akhlat, Arjesh, Vostan, Shirvan and the capital Debil (i.e. Dvin).<sup>49</sup> From the

---

<sup>43</sup> *Takvim-al-Buldan*” is the Statistical Data-book of Abul Fida, an Arab historiographer and geographer. It served as a source book for Kyatib Celebi (*Turkish Sources about Armenia, Armenians and Other Trans-Caucasian Peoples [Turkakan aghbyurnere Hayastani, hayeri yev Andrkovkasi myus zhoghovurdneri masin.*, vol. 2, Yerevan, 1964, p. 258).

<sup>44</sup> Elbistan-Albistan, a town in Cilicia in the Zeytun caza of the Marash province.

<sup>45</sup> *Turkish Sources...[Turkakan aghbyurnere...]*, vol. 2; Kyatib Celebi, *Jihan Nyuma*, pp. 29-30.

<sup>46</sup> Refer also to A. Papazyan’s *Turkish Documents about Armenia and Armenians (XVI-XIX cc) [Turkakan vaveragreri Hayastani yev hayeri masin (16-19-rd dare)]*, pp.112-114, 121-122.

<sup>47</sup> Evliya Celebi, *Kniga putestestviya*. Predislovie A. P. Grigoreva. Primechania i komentarii A. Grigoreva, A. D. Jeltyakova. Vipusk 2., Izd. “Nauka”, Moskva, 1979, p. 102 (in Russian).

<sup>48</sup> Refer to Muncjijim Basi: *[Turkish Sources...]*, vol. 2. p.183.

<sup>49</sup> *Ibid.*, pp. 199-200. In Arabic and Turkish sources the toponym Dvin has been distorted and written in various ways like Debil (refer to vol. 2 of *Dictionary of Toponyms of Armenia and the Adjacent Regions*, Yerevan, 1988, p. 68) Douin, Dabil, Adabin and Douviy (refer to S. Vardanyan’s *The Capitals of Armenia [Hayastani mavrakaghaknere]*, Yerevan, 1995, p. 109.)

descriptions of these historians, it becomes evident that in the 17<sup>th</sup> century official Ottoman historiography recognized the existence of the occupied Greater Armenia, and acknowledged it by its internationally accepted name of Armenia (Ermenistan), while Cilicia with its Adana and Marash eyalets was recognized by them as Lesser Armenia. Thus, in the 17<sup>th</sup> century when the Armenian Question was not as yet included into the agenda of international diplomacy, the terms Anatolia or Eastern Anatolia were never used to indicate Armenia. Furthermore, the “Islamic World Map” of the 16<sup>th</sup> century<sup>50</sup> and other Ottoman maps of the 18<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> centuries have clearly indicated Armenia (Ermenistan) on a specific territory as well as its cities.<sup>51</sup>

Armenia (ارمنستان) and Anatolia (اناطولى) are clearly differentiated in the map published in Istanbul in 1803-1804 (see Map 1).<sup>52</sup> The Ottoman authors were using the term Armenia till the end of the 19<sup>th</sup> century. One example is Osman Nuri, the historian of the second half of the 19<sup>th</sup> century, who mentions Armenia repeatedly in his three-volume “Abdul Hamid and the Period of His Reign.”<sup>53</sup>

---

<sup>50</sup> “The Islamic World Map” was drawn in the 1570s. Its diameter is 28.5 cm, and it is kept in the Bodleian Library, Oxford, manusc. Var.317 f9v-10r (Refer to R. Galchian’s “Armenia in World Cartography”, Yerevan, 2005, p.148.

<sup>51</sup> The Second Map of the “Mediterranean Region” (reprinted in R. Galchian, *ibid.*, p. 228).

<sup>52</sup> “Asian Turkey” was printed in 1803/1804. Size: 72x54 cm, British Library, London-OIOC 14999, vol. 2 (2), f.18. The second map in “The Mediterranean Region”, size: 80x58 cm, British Library, London-OIOC 14999, vol. 2 (2), f. 5., “The Ottoman Country”, published in 1867, size: 42x29 cm, The British Library, London-Maps 42.d.1, f.2 (Refer to R. Galchian’s monograph, *ibid.* pp. 226, 246).

<sup>53</sup> *The Turkish Sources [Turkakan aghbyurner]*. Vol. 4. Transl. from the original by A. Kh. Safrastyan and G. H. Santurjyan. Yerevan, 1972, pp. 126, 131, 133, 136, 165, 167, 172, 175, 180, 184, 188, 190.

It is more than obvious that the Ottoman historians and chroniclers in contrast to the modern Turkish ones, knew very well Armenia's location and did not "confuse" it with Anatolia (see Map 2).

The word Anatolia means "sunrise" or "east" in Greek. This name was given to the Asia Minor peninsula approximately in the 5<sup>th</sup> or 4<sup>th</sup> centuries B.C. During the Ottoman era the term Anadolou included the north-eastern vilayets of Asia Minor with Kyotahia as its center.<sup>54</sup> The numerous European, Ottoman, Armenian, Russian, Persian, Arabic, Georgian and other primary sources did not confuse the term Armenia with Anatolia. This testifies, inter alia, to the fact that even after the loss of its statehood the Armenian nation still constituted a majority in its homeland, which was recognized by Ottoman occupiers as well.

Therefore, it is very sad to witness today certain Armenian historians of the Diaspora and even diplomats and analysts in Armenia, who have started to substitute the term "Western Armenia" with that of the ersatz "Eastern Anatolia". These people have willingly and submissively undertaken the task of enacting Abdul Hamid's decree of 1880. Incredibly, some Diasporan historians are even using the term "Anatolia" to indicate the entire Armenian Highland.<sup>55</sup>

---

<sup>54</sup> *Soviet Armenian Encyclopedia [Haykakan sovetakan hanragitaran]*, vol.1, Yerevan, 1974, p. 373. For details about Turkish attempts to change the place name of "Western Armenia" with that of "Eastern Anatolia" see Zograbyan L. N., *[Orfografia Armyanskogo Nagoriya]*, Yerevan, 1979, p. 14-15. See also E. Danielyan's article titled "Issues of Ancient Armenian History in Historiology" ["Hin Hayastane patmutyan hayetsakargayin himnahartsere patnagrutyan mej"], published in *Patma-banasirakan Handes* (Historico-Philological Magazine), 2003, N3, pp. 30-37, as well as his article titled "Armenia and Armenian Geographical Names: A Scientific Assignment to Protect the Armenian Natural and Historical Environment" [Hayastann u haykakan teghanunnere, hayots bnapatmakan mijavayri pashpanutyun gitakan arajadrakn"], published in *VEM*, Yerevan, 2009, N1, pp. 13-15.

<sup>55</sup> Ronald Grigor Suny, *Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History*. Bloomington, Indiana University Press, 1993. *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, ed. by Ronald Grigor Suny, vol. 1, Ithaca, NY, 1996, pp. 26, 37.

Even if this ersatz term of Eastern Anatolia has somehow been put into circulation in Western scientific circles under the influence of systematic Turkish lobbying and falsifications and at times also due to the lack of knowledge, it is unacceptable for us, because the substitution of Western Armenia with the term "Eastern Anatolia" would mean voluntary renunciation of our homeland, rejection of our centuries-old historical and cultural heritage, denial of the Armenian Genocide, burial into oblivion of its consequences and, last but not least, rendering support to the Turkish negationist position towards the rights of the Armenian nation to Western Armenia.<sup>56</sup>

### Conclusion

The Turkish authorities realize that Armenian toponyms are the product of a civilization spanning several millenia civilization and vivid witnesses of the indigenous presence of Armenians in Western Armenia. The extermination of the native population, however, did not stop with the Armenian Genocide; it was followed by the destruction of Armenian historical and cultural heritage, including the Armenian toponyms.

The policy of Turkification of toponyms in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey has gone through several stages:

1. Up to the end of the 19<sup>th</sup> century, Turkish officials and historians – although they were appropriating and changing the place names of occupied territories – they still continued to use the names "Armenia" or "Ermenistan".
2. After the Russo-Turkish War of 1877-1878, when the Armenian Question became an international issue, the Turkification of Ar-

---

26, 37. Ayvazyan A.: *The History of Armenia as Presented in American Historiography*, a critical survey, Yerevan, 1998, pp. 37-40.

<sup>56</sup> Refer to Armen Ayvazyan's "Western Armenia vs. Eastern Anatolia", *Europe and Orient* (Journal of the Institute Tchobanian, Paris), No. 4, 2007.

menian as well as other Christian toponyms has been carried out more consistently.

3. This process intensified during the Young Turks and the Kemalist regimes, when a full-scale Turkification policy of toponyms targeted all non-Turkic nations.
4. Finally, during the present fourth stage, decades after eliminating Western Armenia of its native Armenian population, the Turkish authorities, fearing the potential threat posed by the Kurdish factor, have started to reshape their policy by partially restoring the original Armenian names of certain settlements in order to counter their Kurdish variants. However, they try to ascribe Turkish roots to these Armenian toponyms.

All this demonstrates that falsification of toponyms has been and still remains an important constituent part of Turkish demographic policies.

Toponyms are not only linguistic facts, but also accurate and objective historical evidence. The ancient Armenian place names are explicit and emphatic linguistic evidence, which reveal the entire truth about the true native owners of the Armenian Highland. This is why the protection, maintenance and restoration of Armenian toponyms have invaluable strategic significance today.

## ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԹՈՒՐԲԱՑՈՒՄՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹՈՒՐԲԻԱՑՈՒՄ

*Թուրքիայի նախագահ Աբդուլլահ Գյուլը 2009թ. օգոստոսին Բիթլիս կատարած այցի ժամանակ Հայտարարեց, որ ներկայիս Գյուլոյմաք գավառի իսկական անունը քրդերեն Նորչին է<sup>1</sup>: Իրականում, Նորչինը մաքուր հայկական տեղանուն է թե՛ իր բաղադրիչներով՝ Նոր-չեն, թե՛ տեղանվանակազմ կաղապարաձևով: Ընդ որում՝ շեն (կառույց, գյուղ, բնակատեղի) բաղադրիչով տեղանունները զուտ հայկական են, ինչպես՝ Մարտունաչեն, Վասակաչեն, Գետաչեն, Վանքչեն, Համչեն, Վերիչեն և այլն:*

*Այն, որ Գյուլն այս հայկական տեղանունը ներկայացնում է իբրև քրդական, պատահական չէ: Թուրքիայում հայկական տեղանունների թուրքացումն ու քրդացումը*

<sup>1</sup> Kadir Konuksever. "Kürt açılımı ve Kürt isimleri", *BBC Türkçe*, 12 Ağustos, 2009. [http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/08/090812\\_kurdish\\_names.shtml](http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/08/090812_kurdish_names.shtml). Այս բնակավայրը հայտնի է եղել Չոխուր Նորաչեն, Չուխուր-Նորաչեն, Քյուրա Նորաչեն անուններով: Այն գտնվել է Արևմտյան Հայաստանի Բաղեշի (Բիթլիսի) նահանգի Վերին Չոխուր գավառակում, Դատվան ավանից մոտ 20 կմ հյուսիս-արևմուտք: 1888թ. ուներ 52 տուն հայ և քուրդ բնակիչ (տե՛ս Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախչյան Ստ., Բարսեղյան Հ., Հայաստանի և Հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 4, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1998, էջ 258): Ըստ Ս. Երիցովի, Չուխուր Նորչինը կամ Քուրդ Նորչինը եղել է իսլամի գավառակի կազմում: 1878թ. ուներ 64 բնակիչ, 21 տուն հայ և 34 տուն քուրդ բնակիչ (տե՛ս Ерицов А., Спирок населенных пунктов бывшей Эрзрумской области, находившейся во временном управлении России. Составлен в мае месяце 1878 году, Приложение к I-му выпуску VIII тома. "Известия Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества", Тифлис, 1883, с. 146).



նոր երևույթ է: Տեղանունները լեզվական համեմատաբար կայուն փաստ լինելուց բացի՝ ունեն պատմադիտական և քաղաքական արժեք: Ուստի՝ Գյուլի հայտարարութիւնը վերաբերող Բի-Բի-Սի-ի և թուրքական լրատվամիջոցների հրապարակումները<sup>2</sup> մեկ անգամ ևս հաստատում են, որ Օսմանյան կայսրութիւն, հետագայում նաև՝ հանրապետական թուրքիայի ղեկավար շրջանակները, շատ լավ հասկանալով տեղանունների ռազմավարական նշանակութիւնը, հետևողական քաղաքականութիւն են վարել՝ թուրքիայի սահմաններում գտնվող բնակավայրերի անուններն աղավաղելու և դրանք զանազան միջոցներով սեփականացնելու ուղղութիւնով:

11-15-րդ դարերի ընթացքում Հայկական լեռնաշխարհում հաստատված թուրքական ցեղերը, հետագայում էլ՝ Օսմանյան իշխանութիւնները նորանվաճ տարածքները յուրացնելու նպատակով բնիկ տեղանունը կա՛մ թարգմանում էին թուրքերեն, ինչպես Տանձուտը՝ Արմուղու, Աղբյուրաշենը՝ Քյանքենդի, Ծաղկածորը՝ Դարաշիչեք, Կարմրիկը՝ Բըզըլձա և այլն, կա՛մ էլ տեղական բարբառի ազդեցութեամբ նախկին ձևից որոշ չափով հեռացած տեղանունը բաղադրութիւն (կոնտամինացիա) սկզբունքով նմանեցնում էին թուրքերեն այս կամ այն բառին, այսպես՝ Արմտիքը դարձնում Արմուղի, Օձունխաչը՝ Ուզունհաչ, Կյուրոպաղատը՝ Գյուրբաղը, Քարհատվանը՝ Քարադիվան, Ճղոպուրկենցը՝ Չյուփուրգենս և այլն<sup>3</sup>:

Տարածված մեթոդներից էր նաև Հին բնակավայրերին նոր անուններ տալը՝ ձգտելով մոռացութիւն մատնել

նրանց էթնիկական պատկանելութիւնը<sup>4</sup>: Անվանափոխվում էին նույնիսկ քրիստոնեական սրբավայրերը. օրինակ՝ նշանավոր Վարագավանքը կոչեցին Եդիքիլիսե (յոթ եկեղեցի): Ի դեպ՝ մեր հաշվումներով Արևմտյան և Արևելյան Հայաստանում եղել են քիլիսե (եկեղեցի) բառով մի քանի տասնյակ բնակավայրեր, մոտավորապես մի այդքան էլ՝ Ղարաքիլիսե (սև եկեղեցի) անունով:

Հայկական տեղանունների յուրացման ձև էին նաև թուրքերենով դրանք ստուգաբանելու փորձերը: Նման կեղծ վարժանքներով առանձնապես զբաղվել է 17-րդ դարի օսմանյան արքունի պատմագիր Էվլիյա Չելեբին, որի մեկնութիւնները հաճախ հիմք են դարձել թուրք մասնագետների համար: Օրինակ՝ իր «Ուղեգրութիւն» մեջ հնագույն Հայկական Բայբերդ կամ Բաբերդ տեղանունը (որը բարբառի և օտար լեզվական շերտերի ազդեցութեամբ հնչյունափոխվել է Բայբուրդի), նա ստուգաբանում է թուրքերենով՝ բայ (հարուստ)+յուրդ (բնակատեղի)<sup>5</sup>: Տեղանվան մեջ, սակայն, առկա են վաղնջահայկական Բայ+բերդ բաղադրիչները: Բայ նշանակում է որջ, անառիկ թաքստոց, իսկ բերդ՝ պարիսպներով շրջապատված ամրութիւն, ամրոց<sup>6</sup>: Դեռևս V դարում Մովսես Խորենացին հիշատակում էր Բաբերդը որպես հնագույն բերդաքաղաք<sup>7</sup>: Բերդ բաղադրիչով տեղանունները սփռված են ամբողջ Հայաստանով մեկ՝ Ցամաքաբերդ, Ամբերդ, Վժնաբերդ, Խարբերդ, Բաղաբերդ և այլն:

Թուրք պատմագրի երևակայութիւնը սրանով չի սահմանափակվել. ըստ նրա՝ բնիկ հայկական ճորոխ գետանու-

<sup>2</sup> Muradoğlu A., “Ahi Mesut ve Norşin”, *Yeni Şafak*, 11.08.2009: Enver Alper Guvelin. “Norşin: Psikolojik eşğin aşılması”, *Yeni Şafak*, 16.08. 2009.

<sup>3</sup> Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Սահակյան Լ., Բարձր Հայքի Բաբերդ, Սպեր, Դերջան գավառների տեղանուններն ու ժողովրդագրութիւնը XVI դարի օսմանյան աշխարհագիր մատյաններում, «Լուսակն» հրատ., Երևան, 2007, էջ 235-237, 250, 251, 259, 261:

<sup>4</sup> Սահակյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 83-84:

<sup>5</sup> Էվլիյա Չելեբի, Օտար աղբյուրները Հայաստանի և Հայքի մասին, հ. 4, Թուրքական աղբյուրներ, հ. Գ, թարգմանութիւն բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրութիւններ Ա. Խ. Սաֆրաստյանի, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1967, էջ 127:

<sup>6</sup> Բաբերդ տեղանվան ստուգաբանութիւն մասին մանրամասն տե՛ս Սահակյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 130-131:

<sup>7</sup> Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմութիւն, Երևան, 1999, էջ 104:

նը Զուր-ուհի «հոգու գետ» թյուրքերեն բառերի աղավաղված ձևն է<sup>8</sup>: Իրականում՝ ձորոխ անունը կազմավորվել է հայերեն ծորել-ծորող բառից՝ ծ>ճ հնչյունփոխությամբ, մի երևույթ, որը հատկանշական է հայերենին, ինչպես՝ ծանածել>ճանաչել, ծխնի> ճխնի<sup>9</sup>: Երվանդունիների կառուցած Զարիշատ բերդի անունը նա կապում էր աջեմների (այսինքն՝ պարսիկների) հետ<sup>10</sup>, Ակն քաղաքի անունը՝ բյուզանդացի արքայազուտեր՝ էգինի հետ<sup>11</sup>: Նշենք, որ ակն-ը բնիկ հայկական բառ է և նշանակում է աչք, աղբյուր, փոս<sup>12</sup>: Փերթեք տեղանվան մեջ, որը Բերդակի բարբառային տարբերակն է, էվլիյա Չելեբին փնտրում է մոնղոլերեն արծիվ բառը<sup>13</sup>:

Իրականում, վերոնշյալ, ինչպես նաև Հայաստանի բազմաթիվ այլ տեղանուններ պատմական աղբյուրներում շատ ավելի վաղ են արձանագրվել, քան թուրքական կամ քրդական տարրը հայտնվել է Հայկական լեռնաշխարհում:

Չելեբիի այս ճշգրտումները ստուգաբանական անմեղ ճամարտակուլություններ չէին, այլ հետապնդում էին նոր գրավված տարածքների թուրքականությունը հաստատելու հեռագնա նպատակներ: Այս պատմագիրը վարել է պետական պաշտոններ, մասնակցել օսմանյան նվաճողական արշավանքներին, ուստի նրա տեղանվանական բացատրություններն ունեին աշխարհաքաղաքական դրդապատճառներ:

<sup>8</sup> Էվլիյա Չելեբի, նշվ. աշխ., նույն տեղում:

<sup>9</sup> Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, Հ. Բ, ԵՊՀ Հրատ., Երևան, 1973, էջ 469, տես նաև Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Հ. Ա., ԵՊՀ Հրատ., Երևան, 1981, էջ 1026:

<sup>10</sup> Էվլիյա Չելեբի, նշվ. աշխ., էջ 120:

<sup>11</sup> Էվլիյա Չելեբի, նշվ. աշխ., 155:

<sup>12</sup> Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, Հ. Ա, ԵՊՀ Հրատ., Երևան, 1971, էջ 106-108:

<sup>13</sup> Էվլիյա Չելեբի, նշվ. աշխ., էջ 157:

19-րդ դարի կեսերից թուրքական իշխանությունները որոշում են ոչ միայն անվանափոխել կամ աղավաղել հայկական գավառների, գյուղերի անունները, այլև ոչնչացնել Հայաստան անունն առհասարակ: Այս քաղաքականությունը գործադրվեց հատկապես 1877-1878թթ. ուս-թուրքական պատերազմից հետո, երբ միջազգային դիվանագիտության օրակարգ մտավ Հայկական հարցը:

Օսմանյան սուլթան Աբդուլ Համիդ Բ-ի կառավարությունը Հայաստան անունը փոխարինեց հնարովի Քրդստան և կամ Անատոլիա տերմիններով: 1880 թվականից սկսած՝ պաշտոնական փաստաթղթերում արգելվեց Հայաստան անվան հիշատակումը<sup>14</sup>: Սրանով Բարձր դուռը ձգտում էր բոլորին հասկացնել, որ Հայկական հարց գոյություն չունի, քանզի, եթե չկա Հայաստանը, չկա նաև Հայկական հարցը: Պատմաբաններին վաղուց արդեն հայտնի է Անգլիայի օգնությունը այդ հարցի լուծման՝ մեծ վեզիր Քյամիլ փաշայի ծրագրերը:

«Եթե Եւրոպիոյ մասին մէջ մեր ծոցը օձ սնուցինք (նկատի ունի բալկանյան ժողովուրդներին - Լ. Ս.), պէտք չէ, որ նոյն յիմարութիւնն ընենք մեր Ասիական Տաճկաստանի մէջ. խելօքութիւնը ջնջել վերցնել է այն ամեն տարերքը, որ օր մը կրնան մեզ նոյն վտանգը ծնանիլ և օտարին ձեռնամխութեան առիթ և գործիք լինիլ: Հիմա, այս օր, գոնէ Անգլիոյ շահերն կը պահանջեն որ Փոքր Ասիոյ (մենք և Անգլիա Հայաստան բառը ոչ միայն չենք ճանչեր, այլ այդ անունը հնչող կզակները պէտք է ջախջախենք) մեր ունեցած երկիրները ազատ մնան օտարին միջամտութենէն և միջամտութեան ամեն առիթներէն. ուստի այդ սուրբ նպատակին համար պէտք է և պետական

<sup>14</sup> Հայ ժողովրդի պատմություն, Հ. 6., ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., Երևան, 1981, էջ 137, տես նաև՝ Новая история Армении в трудах современных зарубежных авторов, отв. редактор Р. Г. Саакян, Ереван, 1993, с. 15.

իրաւունք կը պահանջէ որ ուրիշէ կասկածելի տարր անպետ ընենք, որպէս զի ապագայն ապահովենք, ուրեմն այդ հայ ազգը վերցնելու, անհետ և անճետ ընելու ենք»<sup>15</sup>:

Միտումնավոր ազգավազումներին միջոցով, օսմանյան իշխանութիւնները հայկական և հունական տեղանուններին վերագրում էին թուրքական կամ քրդական ծագում: Տվյալ շրջափոխում օգտագործվում էր քրդական գործոնը, որը կայսրութեան համար վտանգավոր չէր համարվում: Սուլթան Աբդուլ Համիդը, որը հայտնի էր նաև «Քրդերի հայր» (Bâve Kurda) անունով<sup>16</sup>, օգտագործելով նրանց կրօնական մոլեռանդութիւնը և ավարառուական կենսակերպը, թուրքական կանոնավոր բանակի և քուրդ հրոսակներից կազմված «Համիդիյեները» միջոցով կազմակերպեց 1890-ական թթ. հայկական կոտորածները:

Աբդուլ Համիդի օրոք թուրք կամ քուրդ գաղթականներով վերաբնակեցված վայրերի հին անունները փոխարինվում էին նորերով. դրանք սուլթանների կամ էլ թափառական ցեղերի անուններ էին՝ Համիդիյե, Ռեշիդիյե, Ազիզիյե, Մահմուդիյե: Սակայն այս քաղաքականութիւնը հատկապես ակնառու դարձավ երիտթուրքերի իշխանութեան օրոք:

Երիտթուրքական իշխանութիւնները նույնպես չափազանց կարևորում էին «ոչ մահմեդական» տեղանունները փոփոխելու գործը: Նրանք շատ բնակավայրեր կոչեցին իրենց անուններով, ներառյալ օսմանյան սուլթանների անունները կրող բնակավայրերը՝ Էնվերիյե, Շեքեթիյե,

Մահմութշեքեթիաշա և այլն<sup>17</sup>: Կայսրութիւնում տեղանունների համակարգված թուրքացմանն էր նպատակաուղղված 1913թ. մայիսի 13-ին ընդունված «Գաղթականների բնակեցման կանոնադրութիւն» («İskân-ı Muhacirin Nizamnâmesi») փաստաթուղթը<sup>18</sup>:

Հաջորդ քայլը կատարեց երիտթուրքերի կառավարութեան ռազմական նախարար Էնվեր փաշան<sup>19</sup> 1916թ. հունվարի 5-ին օսմանյան ռազմաքաղաքական իշխանութիւններից պահանջելով կայսրութեան հայերեն, հունարեն, բուլղարերեն և այլ ոչ-մահմեդական ծագումով բոլոր տեղանունները փոխել թուրքերենի<sup>20</sup>: Ստորև առաջին անգամ թարգմանաբար հայ ընթերցողին ենք ներկայացնում Էնվեր փաշայի ստորագրած հրամանագիրը (Emirname)

#### ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ

1. Օսմանյան երկրում հայկական, հունական, բուլղարական և այլ ոչ մահմեդական ժողովուրդներին պատկանող նահանգի, գավառի, գյուղաքաղաքի, գյուղի, սարի, գետի... և այլ բոլոր անունների վերաժումը թուրքերենի անհրաժեշտ է: Արագորեն օգտվե-

<sup>17</sup> Frat Nuri, նույն տեղում:

<sup>18</sup> Hür A., Tez zamanda yer isimleri değiştirile, *Taraf*, 01.03.2009.

<sup>19</sup> Հրամանագիրը այժմ պահվում է Թուրքիայի գլխավոր օսմանյան արխիվում (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezâreti, İUM, nr. 48/17, lef: 2). Այն հրատարակել են Շյուքրուլ շահինգը Էնվեր փաշայի կյանքն ու գործունեությունը լուսաբանող իր գրքում (Şükrü M., "Enver Paşa", DIA, XI, İstanbul, 1995, ss. 261-264), ինչպես նաև Այնան Յուքսելն իր «Սևծովյան ուսումնասիրություններ» մենագրության մեջ (Yüksel A., Doğu Karadeniz Araştırmaları, İstanbul, 2005, ss. 21-22):

<sup>20</sup> Ժամանակակից թուրք պատմաբան Այն Էյուրը հաստատում է Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ ոչ-թուրքական տեղանունների համակարգված փոփոխության միջոցառումների արագացման փաստը («Bin Yerin İsmi Değiştirdi, Hangi İsim Hangi Dile ait? www.kenthaber.com/Haber/Genel/Dosya/gundem/28-bin-yerin-ismi-degiшти).

<sup>15</sup> Ծերենց, Ազգային տեսութիւն, «Փորձ» ազգային և գրական միամեսայ հանդես, Տփլիս, 1879, N VII-VIII, էջ 204-205: Տե՛ս նաև Новая история Армении в трудах современных зарубежных авторов, с. 17.

<sup>16</sup> Frat Nuri, *Vulpes Vulpes Kurdistanica, Günlük*, 17.8. 2009, (www.gunlukgazetesi.com).

լով հարմար պահից՝ այս նպատակի իրականացման համար ձեր աջակցությունն ենք հայցում:

2. Ձեր իրավասությունն տակ գտնվող տարածքում գինվորական հրամանատարության և վարչական պաշտոններին հետ միանալով՝ թող կազմվեն անվանափոխության համապատասխան ցուցակներ, և նահանգի, գավառի, գյուղաքաղաքի կենտրոններն ընդգրկող այս ցուցակները հնարավորինս շտապ մաս առ մաս ներկայացվեն Գլխավոր շտաբ:

Հավաքվող ցուցակներն ուսումնասիրելուց ու համանման անունները փոխհամաձայնությունաբ փոփոխելուց հետո պետք է ուղարկվեն ներքին գործերի և կապի նախարարություններ՝ ընդհանրացման և կիրառության համար:

3. Անհրաժեշտ է, որ նոր անվանումներն արտահայտեն աշխատասիրություն մշտապես ընդօրինակելի և չափանիշ հանդիսացող ու գովեստներով փառաբանված մեր գինվորականության պատմությունը: Պետք է հիշել ինչպես ներկա, այնպես էլ անցյալ պատերազմական իրավիճակներում հայտնված և, ըստ այդմ, հատուկ փառաբանված դրվագները: Եթե դա հնարավոր չէ, ապա պետք է հիշատակվեն ամենաբարձր բարոյականության տեր և իրենց երկրին անգնահատելի ծառայություններ մատուցելիս զոհված անձնավորությունները: Կամ էլ պետք է գտնվեն այնպիսի անուններ, որոնք բնորոշ են տվյալ տեղանքի բերքին, արտադրանքին, առևտրին կամ աշխարհագրությանը:

Ի վերջո, դպրոցում ուսուցիչներն իրենց աշակերտներին մեր հայրենիքի տարբեր անկյունների մասին դասավանդելիս՝ պետք է կարողանան տվյալ վայրի փառապանծ պատմությանը, կլիմային, բերքին, առևտրին և արվեստին նվիրված օգտակար թեմաներ գտնել: Բացի այդ, եթե օտար լեզվով վաղուց ի վեր ընդունված անունների հանկարծակի փոփոխությունը լինի անհարմար անուններով, այն առաջ կբերի որոշ սխալներ, և

պատճառ կդառնա, որ բնակչության շրջանում հին անունների օգտագործումը շարունակվի:

Հետևաբար՝ նոր անունները պետք է ընտրել՝ այս ամենը նկատի ունենալով: Իսկ եթե չհաջողվի նման սկզբունքների հիման վրա անուն գտնելը, այդ դեպքում, օրինակ՝ Էրեղլին անվանել Էրիքլի կամ էլ Էրաքլը, Գալիբոլուն՝ Վելիբոլու, այսպիսով, չի խախտվի ընդունված նախկին անվան հիմքը:

Գլխավոր հրամանատարի տեղակալ՝ Էնվեր,  
23 Քանուն-ը էվվել, 1331 [5 հունվարի, 1916թ.]

*Ոգևորվելով էնվերի հրամանագրով՝ թուրք հայտնի գինվորական Հուսեյին Ավնին (Ալփարսլան), որը նաև թուրքերեն լեզվի և թուրքական մշակույթի մասին հոգավածների հեղինակ էր, գրում էր. «Եթե մենք ուզում ենք մեր երկրի տերը դառնալ, ապա ամենափոքր գյուղի անունն անգամ պետք է թուրքերեն դարձնենք, այլ ոչ թե թողնենք հայերեն, հունարեն, արաբերեն: Այսպիսով՝ մեր երկիրը կներկենք մեր գույներով»<sup>21</sup>:*

*Ինչպես տեսնում ենք, նա իր նախարարից էլ մեկ քայլ առաջ էր անցնում և անհրաժեշտ համարում նաև արաբերեն տեղանունների անվանափոխությունը, թեև էնվեր փաշայի հրամանագրում խոսքը վերաբերում էր միայն հայ, հույն, բուլղար և այլ ոչ մահմեդական ժողովուրդներին: Սա նաև վկայում է, որ կայսրության շրջանում՝ մահմեդականների խալիֆը համարվող սուլթանի տիրապետության ժամանակ, արաբական և քրդական տեղանուններն իշխանությունների համար առանձանպես վտանգավոր չեն համարվել: Սակայն, չմոռանանք, որ տվյալ դեպքում Արևմտյան Հայաստանի տարածքում քրդերով վերաբնակեցված վայրերի անունները ճշող մեծամասնությամբ*

<sup>21</sup> Tirebolulu H. [Huseyin Avni] Alparslan, Trabzon İli Lâz mı? Türk mü? Giresun, 1339, s. 17.

յամբ եղել են հայկական՝ տեղական բարբառային կամ օտար լեզվական նստվածքով: Ուստի, Մեծ եղեռնից հետո այդ տեղանունները հաճախ վերագրվել են քրդերին:

Առաջին աշխարհամարտի տարիներին շտապ թուրքացվեցին մեծ թվով հայկական, հունական, բուլղարական, ասորական տեղանուններ<sup>22</sup>: Բերենք մի քանի օրինակ՝ Բուրսայի Անթրանոս գավառակը վերանվանվեց Օրհանելի, Միխալիչը՝ Կարաջաբեյ, Կայսերիի ենթակա Դիմիտրի գյուղը՝ Թուրան, Չորումի Ռում գյուղը՝ Յենի (նոր) Չամլըջայի, Համչեն գավառում՝ Եղնովիտ (Ելեվիտ) տեղանունը՝ Յայլաքյոյու, Վարդանոցը՝ Գյուլլյու, Համչեն-ի սյուֆլան (Ներքին Համչեն)՝ Սըրաքյոյ, Մեծահորը՝ Քափթանփաշ<sup>23</sup> և այլ: Բաբերդում Առյուծկան փոխարինվում է Գյոքփնարի, Աշոտկան՝ Գյուլվենչիրդերեի, Բալահորը՝ Աքչարի, Տանձուտը՝ Բուղդալլըի, Իշխնձորը՝ Դեկթաշի<sup>24</sup>: Բազմաթիվ օրինակներով կարող ենք այս շարքը լրացնել: Մի քան ամիս անց՝ 1916թ. հունիսի 15-ին, օսմանյան Գլխավոր շտաբը առարկեց տեղանունների նման փոփոխությանը, քանի որ քարտեզները կարգալիս և ռազմական գրագրություններ կազմելիս նոր տեղանունները զինվորականների համար խառնաշփոթ էին առաջացնում<sup>25</sup> և կարճ ժամանակով այս գործընթացը ընդամենը դանդաղում է:

Արևմտյան Հայաստանը, զրկվելով իր իսկական տերերից, պատմամշակութային բազմաթիվ արժեքների հետ այ-

սօր էլ շարունակում է կորցնել նաև հազարամյակների խորքից եկած հայկական տեղանունները: Դրանք հայտարարվում են քրդական կամ էլ՝ թուրքական: Թուրք պատմաբան Հ. Թունչեզն իր հարցազրույցներից մեկում խոստովանել է, որ «Թուրքիայում չկա մի այնպիսի աշխատություն, որը քննի հին անունների արմատները: Այս աշխատանքի համար հարկավոր է թուրքերենի, պարսկերենի, արաբերենի, հայերենի, զազայերենի, կուրմանջիի, ասորաարամեերենի, շումերերենի, աքքադերենի, տեղական բարբառների իմացություն, ... քանի որ քրդերեն համարվող անունն իրականում կարող է լինել շումերերեն, աքքադերեն կամ թուրքերեն, ինչպես նաև թուրքերեն համարվող տեղանունը կարող է լինել արաբերեն, հայերեն կամ էլ աքքադերեն»<sup>26</sup>:

Իսկ ահա 2009թ. հուլիսի 16-ին թուրքական «Վաթան» օրաթերթում հրատարակված «28 հազար տեղանուն փոխվեց: Ո՞ր տեղանունը, ո՞ր լեզվին է պատկանում՝ չի իմացավում» հոդվածի<sup>27</sup> հեղինակ Շուլե Թյուրքերը քրդական տեղանունների շարքն է դասում Վանը, Անթեփը (Այնթափ)<sup>28</sup>, Խարփեթը (Խարբերդ), Էրզինգանը (Երզնկա), Չերմիզը (Ջերմուկ), Կաղզմանը (Կաղզվան), Դերսիմը, Տեկուրը, Վեստանը (Ոստան), Գերչանիսը (Կերճանիս, Կիրճանիս), Փալին (Բալու), Գոգսին (Կոկսի), Կերսը (Կարս), Փուլուրը (Բլուր), Փերթակը (Բերդակ), Գեղին, Չերմեն (Ջերմեն), Քոփը (Կոփ), Չեմիչգեզը (Չմչկածագ), Թերջանը (Դերջան), Քեմազը (Կամախ), Իսփիրը (Սպեր), Ջարուչատը (Ջարիչատ), Արթեմեթանը (Արտամեդ), Էրջիչը (Արճեչ), Ջեղկանը (Ջատկան), Թաթոսը, Էգինը (Ակն), Թուխը, Քեբանը (Կապան), Սիվերեքը (Սև Ավերակ), Ջիրմիքը (Ջերմուկ), Սերթը (Սղերդ), Էրսվան-Արզուվանը (Արզավան),

<sup>22</sup> “Aramaic Toponyms in Turkey – A Demand of the Aramaean Diaspora”, Open Letter to Mr. Beşir Atalay, Interior Minister of Turkey, made public by J. Messo, President of the Syriac Universal Alliance, Stockholm, 18 May, 2009, <http://www.americanchronicle.com/articles/view/103515>; “The Turkification of Cyprus and the Orging of History,” <http://www.kypros.org/CyprusPanel/cyprus/Cproblem.html>.

<sup>23</sup> Hoşoğlu K., Köylerin Eski İsimleri, Eski İsimler Hakkında bilgiler, Rize Halk Eğitimi Yayınları, 2001.

<sup>24</sup> Սահակյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 136-272:

<sup>25</sup> Aktar A., Yer isimlerini Türkleştirmek..., *Taraf*, 23 Ekim, 2009.

<sup>26</sup> Türker Ş., 28 bin yerin ismi değişti. Hangi ismin hangi dile ait olduğu bilinmiyor!, *Vatan*, 16.08.2009, [www.esoylu.com/2009/08/30/28-bin-yerin-ism-degisti](http://www.esoylu.com/2009/08/30/28-bin-yerin-ism-degisti).

<sup>27</sup> Türker Ş., նույն տեղում:

<sup>28</sup> Փակագծերում տալիս ենք բնակավայրերի նախնական անունները:

էրզերումը (էրզրում-Արծն), նույնիսկ՝ Քիլիսը (եկեղեցի բառի աղավաղված ձևն է) և այլն<sup>29</sup>: Բայց թե այդ երբևէն<sup>30</sup> են մահմեդական քրդերն իրենց բնակավայրերն անվանակոչել «քիլիս» («եկեղեցի»), մնում է գաղտնիք: Բերված տեղանունների մեծ մասը հիշվում է Հնագույն ժամանակներից, հայարմատ է և կրում է տարածագոտու հայ բարբառներից բխող հնչյունական նստվածք:

Երիտթուրքերից հետո տեղանունների «ազգայնացման» քաղաքականությունը շարունակեցին քեմալականները: Հանրապետության շրջանում այս գործընթացն էլ ավելի մեծ թափ ստացավ: 1923-ից սկսած Արևմտյան Հայաստանի տարածքը պաշտոնապես կոչվեց «Արևելյան Անատոլիա»<sup>30</sup>: Իսկ 1925թ. Շեյխ Սայիդի, 1927-1931թթ. Արարատի քրդական և 1936-1938 թթ. Դերսիմի ապստամբություններից հետո թուրքական իշխանություններն սկսեցին անվանափոխել նաև քրդերով ու զազաներով բնակեցված վայրերը: Դեռևս 1935թ. Դերսիմը Թունջելի կոչելու մասին մի նախագիծ էր ներկայացրել Ներքին գործերի նախարար Շուքրյու Քայան: Հետաքրքրական է, որ 2009թ. փետրվարին ժողովրդավարական հասարակություն կուսակցության (DTP) Թունջելիի պատգամավոր Շերաֆեթին Հալիսը հանդես եկավ Թունջելին կրկին Դերսիմ կոչելու առաջարկով՝ հիմնավորելով, որ ժողովուրդը չի հրաժարվում իր համար արդեն սրբացած Դերսիմ անունից, որն օգտագործվում է թե՛ առօրյա կյանքում, թե՛ երգերում, պատմություններում ու վեպերում: Պատգամավորի այս առաջարկն Արդարադատության նախարարը որակեց որպես անջատողականության դրսևորում<sup>31</sup>:

<sup>29</sup> Türker Ş., նույն տեղում:

<sup>30</sup> Հայկական սովետական հանրագիտարան, Կ. 1, Երևան, 1974, էջ 373: Հայկական համառոտ հանրագիտարան, Կ. 1, Երևան, 1990, էջ 192-193:

<sup>31</sup> Bilir O., Tunceli, Dersim Olsun, Tekilfini Ekimde yeniden, *Bir Gün*, 2009, 19 Ağustos. Տե՛ս նաև՝ [www.birgun.net](http://www.birgun.net)

1940թ. Թուրքիայի կառավարությունն ընդունում է օտար լեզուներով ու արմատներով տեղանունները թուրքերենի փոխելու մասին թիվ 8589 շրջաբերականը: Սակայն երկրորդ համաշխարհային պատերազմի պատճառով այս գործընթացն առժամանակ կասեցվում է:

1949թ. Նահանգային վարչական օրենքում (il İdaresi Kanunu) մի առանձին հոդված է նվիրվում տեղանունների փոփոխությանը: 1957թ. ստեղծվում է «Անվանափոխման մասնագիտական կազմակերպությունը» (“Ad Değiştirme İhtisas Kurulu”), որը էրզրումի նահանգում վերանվանում է 653, Ադանայում՝ 169, էրզինջանում (իմա՝ Երզնկա)՝ 366, Ադըլյամանում՝ 224, Մուղլայում՝ 70, Աֆիոնում՝ 88, Էսքիշեհիրում՝ 70, Մուշում՝ 297, Ադըրում (Արարատ)՝ 374, Գազիանթեփում (Այնթափ)՝ 279, Նևշեհիրում՝ 24, Ամասիայում՝ 99, Գիրեսունում (Կիրասուն)՝ 167, Նիդդեում՝ 647, Անկարայում՝ 193, Գյումուշհանեում՝ 343, Օրդուում՝ 134, Անթալիայում՝ 168, Հաքքարիում՝ 128, Ռիզեում՝ 105, Արդվինում՝ 101, Հաթայում (Ալեքսանդրետ)՝ 117, Սաքարիայում՝ 117, Այդընում՝ 69, Սպարտայում՝ 185, Բայըքեսիրում՝ 110, Իչելում՝ 112, Սիիրում (Սղերթ)՝ 392, Բիլեջիքում՝ 32, Ստամբուլում՝ 21, Սինոպում՝ 59, Բինգյոլում (Բյուրակն)՝ 247, Իզմիրում (Չմյուռնիա)՝ 68, Սիվասում (Սեբաստիա)՝ 406, Բիթլիսում (Բաղնշ)՝ 236, Կարսում՝ 398, Թեքիրդաղում՝ 19, Բոլուում՝ 182, Քաստամոնում՝ 295, Թոքատում (Եփզոկիա)՝ 245, Բուրդուրում՝ 49, Կայսերիում (Կեսարիա)՝ 86, Տրապիզոնում՝ 390, Բուրսայում՝ 136, Քրքլարելիում՝ 35, Դերսիմում՝ 273, Չանքքալեում՝ 53, Քըրշեհիրում՝ 39, Շանլը Ուրֆայում (Ուռհա)՝ 389, Չանքըրում՝ 76, Քոջաելիում՝ 26, Ուշայում՝ 47, Չորումում՝ 555, Մալաթիայում՝ 217, Չոնգուլդաքում՝ 156, Էդիրնեում (Ադրիանապոլիս)՝ 20, Մարդինում՝ 647, Դիարբեքիրում (Ամիդ)՝ 555, Մանիսայում՝ 83, Էլազըղում (Խար-

բերգ)՝ 383, Քահրաման Մարաշում (Մարաշ)՝ 105 բնակավայր<sup>32</sup>։

«Անվանափոխման մասնագիտական կազմակերպությունը», ուսումնասիրելով 75 հազար տեղանուն, փոփոխել է 28,000-ը (որից 12 հազարը՝ գյուղանուն)։ Լ. Թունջելի հաշվարկներով 1940-2000թթ. ընթացքում վերանվանվել է 12,211 գյուղանուն՝ գյուղերի մոտավորապես 35%-ը<sup>33</sup>։

Թուրք պատմաբան Այշե Հյուրը նշում է, որ ժողովրդագրական կուսակցության կառավարման ընթացքում գեղեցիկ տպավորություն չթողնող, մարդկանց ամաչացնող, արժանապատվությունը վիրավորող կամ էլ ծաղրանքի առիթ տվող անունները, նույնիսկ, եթե թուրքական էին, փոխվեցին։ Վերանվանվեցին Քըզըլ (Kızıl-կարմիր), Չան (Çan-դանգ), Քիլիսե (Kilise-եկեղեցի) բառերից կազմված գյուղանունները։ «Անջատողականությունը» վերջ տալու նպատակով փոխվեցին նաև արաբական, պարսկական, հայկական, քրդական, վրացական, թաթարական, չերքեզական, լազական գյուղանունները<sup>34</sup>։ 1981-1983թթ. անվանափոխվեցին Թուրքիայի հատկապես արևելյան, հարավային և Սև ծովի հարավարևելյան ափամերձ շրջանների բնակավայրերը։

2009թ. օգոստոսի 19-ին Ստամբուլի «Բիր գյուն» օրաթերթում հրատարակված «Թունջելին թող Դերսիմ կոչվի» հոդվածի հեղինակ Օ. Բիլիրը նշում է, որ թուրքական իշխանությունները բնակավայրերին նոր անուններ տալուց բացի, հին տեղանվան որոշ հնչյունները փոխելով՝ նմանեցնում էին թուրքական այս կամ այն բառին, օրինակ՝ Չինչիվա>Շենյուվա և այլն։ Սա անվանափոխության մի մեթոդ է, որը, ինչպես նշել ենք, 1916թ. առաջարկել էր էն-

<sup>32</sup> Bilir O., նույն տեղում։

<sup>33</sup> Tunçel H., Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler, Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat Üniversitesi, 2000, cilt 10, sayı 2.

<sup>34</sup> Türker Ş., նույն հոդված։

վեր փաշան. «...Էրեղլին անվանել Էրիբլի կամ էլ Էրաբլը, Գալիբուլուն՝ Վելիբուլու, այսպիսով, չի խախտվի ընդունված նախկին անվան հիմքը»<sup>35</sup>։ Այս երևույթը, սակայն, ունի ավելի հին արմատներ։ Դեռևս 16-րդ դարի օսմանյան աշխարհագիր մատյաններում գրանցված հայկական տեղանուններում նկատելի են օսմանացման-թուրքացման նմանատիպ օրինակներ<sup>36</sup>։

Այսպես կոչված քրդական տեղանունների թուրքացման մեջ ներկայումս արձանագրվում է մեկ այլ հետաքրքիր երևույթ. որոշ բնակավայրերի վերադարձվում են իրենց նախկին՝ կարծեցյալ թուրքական անունները։ Իսկ զրանք իրականում հայկական են և եկել են դարերի խորքից։ Այսպես՝ Փերթազը (Բերդակ) վերանվանվել է իբր՝ իր նախկին թուրքական տարբերակով՝ Փերթեկ, Լսփըրը (Սպեր)՝ Իսփիր, Էրդեխանը՝ Արդահան, Շախը՝ Շատախ, Քերսը՝ Կարս, Զեդկանը՝ Էլեչքիրթ, այն Վաղարշակերտ>Ալաշկերտ-ի հնչյունափոխված ձևն է, Գեղին՝ Քըղի, երկուսի մեջ էլ գյուղ>գեղ բառն է, Գիմգիմը՝ Վարդո<sup>37</sup> և այլն։

Այս շղթայի մեկ օղակն էլ 2009թ. օգոստոսին Բիթլիսում Թուրքիայի նախագահ Ա. Գյուլի այն հայտարարությունն է, թե ներկայիս Գյուլոյմաք գավառի նախկին անունը քրդերեն Նորչին է<sup>38</sup>։ Սակայն Ա. Գյուլի այս հայտարարությունը միանշանակ չընդունվեց երկրի քաղաքական ուժերի կողմից։ Մասնավորապես՝ ընդդիմադիր Ազգային շարժում կուսակցության առաջնորդ Դեյլեթ Բահչելին այս առիթով քննադատեց Ա. Գյուլին։ Իսկ ահա Դ. Բահչելին հակադարձեց վարչապետ Ռ. Էրդողանը՝ նրան

<sup>35</sup> St’u Yüksel A., *Doğu Karadeniz Araştırmaları*, İstanbul, 2005, s. 21-22.

<sup>36</sup> Ավելի մանրամասն տե՛ս Սահակյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 77-108։

<sup>37</sup> Bilir O., Tunceli, Dersim Olsun, Tekilfini Ekimde yeniden, *Bir Gün*, 19 Ağustos, 2009. Տե՛ս նույնի՝ www.birgun.net.

<sup>38</sup> Muradoğlu A., Ahi Mesut ve Norşin..., *Yeni Şafak*, 11. Ağustos, 2009. Enver Alper Güvelin, Norşin: Psikolojik eşğin aşılması, *Yeni Şafak*, 16.08.2009.

խորհուրդ տալով մի քանի զրքեր կարգալ և հիշեցրեց, որ օրինակ՝ Մանազկերտը հայկական տեղանունն է: «Ալփարս-լանը 1071թ. Մանազկերտի հաղթանակով Անատոլիայի դուները բացեց, սակայն Մանազկերտ անվանը ձեռք չտվեց: Դուք Ալփարսլանից ավելի՞ ազգայնական եք: Մուսթաֆա Քեմալը, Անկարան մայրաքաղաք դարձնելով, անունը չփոխեց: Անկարա անունը լատինական ծագում ունի: Դուք Մուսթաֆա Քեմալից ավելի՞ ազգայնական եք»<sup>39</sup>, - հարց է տվել Ռ. Էրգոդանը: Կարծում ենք, որ Թուրքիայի վարչապետի այս խոստովանությունը պայմանավորված է նրանով, որ Թուրքական իշխանությունները ձգտում են անհետաձգել վիճակում չհայտնվել և աշխարհին ժողովրդավար ու ազատամիտ երևալ: Բացի այդ՝ Թերևս նման հայտարարությունն ուղղված էր քրդերի տարածքային հավակնությունները նաև այս ձևով զսպելուն:

Հանրապետական Թուրքիայում «ոչ մահմեդական» տեղանունների փոփոխման, աղավաղման և յուրացման համակարգված ծրագրին մեծապես օժանդակել և «գիտական» հիմքերի վրա դնելու փորձեր է արել Թուրքական պատմագիտությունը: Վաղ շրջանի օսմանյան արխիվային նյութերը, պատմագիրների երկերը հրատարակելիս Թուրք պատմաբանները, օգտագործելով իրենց կեղծարարական հարուստ զինանոցը, աղճատել են հայկական անունները<sup>40</sup>: Հետին թվով՝ բիրտ խմբագրությունը, Արմենիան կամ Էրմենիստանը փոխարինել են հնարովի «Արևելյան Անատոլիայով»՝ նպատակ ունենալով մոռացության մատնել Հայաստան երկրի գոյությունն առհասարակ: Այսպես, Թուրք պատմաբան Հ. Սելենը, XVII դարի հայտնի պատմագիր Քյաթիբե Չելեբիի «Ջիհան նյումա»-ն 1957 թվականին հրատարակելիս, այդ պատմական երկի «Արմենիա երկրի

<sup>39</sup> Erdoğ an Bahç eli'ye yeni sert sözlerle yük lendi, "Hürriyet", 10 Kasım, 2009:

<sup>40</sup> Տե՛ս Սահակյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 71-108, 130-135:

մասին» գլխի վերնագիրն ուղղակի դարձրել է «Արևելյան Անատոլիա»<sup>41</sup>:

Սակայն փաստն այն է, որ օսմանյան պատմագիր-տարեգիրների երկերում հստակորեն հիշատակվել է հենց Հայաստան՝ Արմենիա երկիրն իր սահմաններով հանդերձ:

Ահավասիկ Քյաթիբե Չելեբիի «Ջիհան նյումայի» վերոհիշյալ գլխից մեկ հատված, որը լավագույնս բացահայտում է ժամանակակից Թուրք պատմագիտության կեղծարարությունները.

«Համդուլլահն ասում է. Արմենի [Արմենիա] վիլայեթը բաղկացած է երկու մասից՝ Փոքր և Մեծ: ... - Մեծ Արմենիան Իրանի սահմանների մեջ է մտնում և հայտնի է Թուրման Ախլաթ անունով: Սահմաններն են՝ Փոքր Արմենիան, Ռուսը, Դիարբեքիրը, Քուրդիստանը, Ադրբեջանը<sup>42</sup> և Արանը: Երկարությունը Էրզնն էլ-Ռուսից [Էրզրում] հասնում է մինչև Սալմաս, իսկ լայնությունը՝ Արանից մինչև Ախլաթի վիլայեթի վերջավորությունը: Մայրաքաղաքը Ախլաթն է: ... Նվաստիս կարծիքով, ներկայումս Մեծ Արմենիան բաղկացած է Վանի և Էրզրումի վիլայեթներից, իսկ Փոքր Արմենիան՝ Ադանայի և Մարաշի էյալեթներից: ... Թակվիմ-ալ-Բուլղանում<sup>43</sup>, որպես Արմենիայի քաղաքներ են հիշատակված Էլբիստանը<sup>44</sup>, Ադանան, Արճեշը, Ադրբեջանը [Ադրբեջան], Բիթլիսը, Բարդան, Բիլեկանը, Թիֆլիսը, Ախլաթը, Դեբելը, Սուլթա-

<sup>41</sup> Մանրամասն տե՛ս Փափագյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 125:

<sup>42</sup> Ադրբեջան-Ատրապատական:

<sup>43</sup> «Թագվիմ-ալ-Բուլղանը» արար պատմագիր և աշխարհագրագետ Աբուլ Ֆիդայի տարեցույցն է, որը Քյաթիբե Չելեբու համար ծառայել է որպես սկզբնաղբյուր (Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, Հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, Թարգմանությունները Թուրքական բնագրերից, ներածական ակնարկներով, ծանոթագրություններով և հավելվածով, կազմեց Ա. Խ. Սաֆրաստյան, Հ. Բ. Երևան, 1964, էջ 258):

<sup>44</sup> Էլբիստան-Ալբիստան՝ քաղաք Կիլիկիայում, Մարաշ գավառի Ջելթուն գավառակում:



նյիյեն, Սիսը, Թարսուսը, Մալաթիան, Վանը, Ոստանը, Մուշը, Էրզնես Էլ-Ռուսը և Մալազկերտը»<sup>45</sup>:

Թեև Չելեբիի տված Արմենիա երկրի սահմանների ընդգրկումները թերի են<sup>46</sup>, այդուհանդերձ օսմանյան պատմագրի կողմից Հայաստան երկրի (Արմենիա) անվան կիրառումն ինքնին խոստեն է:

Արմենիա ընդարձակ երկրի մասին են գրում XVII դարի դարի այլ օսմանցի հեղինակներ ևս: Պաշտոնական պատմագիր Էվլիյա Չելեբիի «Ուղեգրություն» մեջ Հայաստանը հիշատակվում է «Էրմենիստան» ձևով<sup>47</sup>: Իսկ Մյունենշլիմ Բաշին<sup>48</sup> որպես Հայաստանի քաղաքներ է հիշատակում Խըրդ Բըրթը (իմա՝ Խարբերդը- Լ. Ս.), Երզնկան, Մուշը, Էզինը (իմա՝ Էրզրումը), Մելազլերդը (իմա՝ Մանազկերտը), Բիթլիսը, Ախլաթը, Արճեշը, Ոստանը, Շիրվանը և «մայրաքաղաք Դեբեդը» (իմա՝ Դվինը)<sup>49</sup>:

Պատմիչների նկարագրություններից պարզորոշ երևում է, որ XVII դարում օսմանյան պաշտոնական պատմագրությունը ճանաչում էր զավթված Մեծ Հայաստանի գոյությունը փաստը և այն անվանում իր միջազգայնորեն ճանաչված անունով՝ Արմենիա: Իսկ Կիլիկիան՝ Ադանա և Մարաշ էյալեթներով նրանք ընդունում էին որպես Փոքր

Հայաստան: Այսպիսով, XVII դարում, երբ միջազգային դիվանագիտության օրակարգում չկար Հայկական հարցը, Հայաստանի պարագայում Անատոլիա կամ Արևելյան Անատոլիա հասկացությունները բնավ չեն գործածվել: Ավելին, XVI դարի «Իսլամական աշխարհացույց» քարտեզում<sup>50</sup> և անգամ՝ XVIII-XIX դարերի օսմանյան քարտեզներում նույնպես, Հայաստան երկիրը հստակորեն նշվում է Էրմենիստան ձևով՝ իր սահմաններով ու քաղաքներով հանդերձ<sup>51</sup>: 1803/1804թ. Կ. Պոլսում օսմաներենով տպագրված «Միջերկրական շրջան»-ի երկրորդ քարտեզում հստակ սահմանազատված են Հայաստանը՝ Էրմենիստան եզրով (ارمنستان) և Անատոլիան (اناطولى) (տե՛ս քարտեզ # 1)<sup>52</sup>: Օսմանցի հեղինակները գործածել են Էրմենիստան տերմինն ընդհուպ մինչև 19-րդ դարի վերջերը: Օրինակ, XIX դարի երկրորդ կեսի թուրք պատմիչ Օսման Նուրիին բազմիցս է հիշատակում Հայաստանն՝ իր «Աբդուլ Համիդ II և նրա իշխանության շրջանը» եռհատոր պատմության մեջ<sup>53</sup>:

Ինչպես տեսնում ենք, օսմանցի պատմիչները լավ գիտեին Հայաստանի: Արմենիայի տեղը և, ի հակադրություն այսօրվա թուրք պատմաբանների, այն էլին «չփոթվում» Անատոլիայի հետ (տե՛ս քարտեզ # 2) :

<sup>45</sup> Թուրքական աղբյուրներ..., հ. Բ, Քյաթիբ Չելեբի, Ջիհան նյումա, էջ 29-30:

<sup>46</sup> Տե՛ս նաև Փափազյան Ա., Թուրքական վավերագրերը Հայաստանի և Հայերի մասին (16-19-րդ դարեր), Երևան, 1999, էջ 122-114, 121-122:

<sup>47</sup> Эвлия Челеби, Книга путешествия. Предисловие А. П. Григорьева. Примечания и комментарии А. П. Григорьева, А. Д. Желтякова. Выпуск 2, изд. "Наука". Москва, 1979, с. 102.

<sup>48</sup> Մյունենշլիմ Բաշին, նշվ. աշխ., էջ 183:

<sup>49</sup> Տե՛ս նույն տեղում, էջ 199-200: Արաբական և թուրքական աղբյուրներում Դվին տեղանունն աղավաղվել է և գրանցվել մի քանի ձևերով՝ Դեբիլ (տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 68), Ինչպես նաև Դուհին, Դաբիլ, Ադաբին, Դուվիլ, տե՛ս Վարդանյան Ս., Հայաստանի մայրաքաղաքները, Երևան, 1995, էջ 109):

<sup>50</sup> «Իսլամական աշխարհացույց» քարտեզը կազմվել է 1570-ական թթ., տրամագիծը՝ 28.5 սմ, պահպանվում է Բողլիան գրադարանում, Օքսֆորդ-Չեռ. օր.317 f9v-10r (տե՛ս Գալեան Ռ., Հայաստանը Համաշխարհային քարտեզագրության մեջ, Երևան, 2005, էջ 148):

<sup>51</sup> «Ասիական Թուրքիա», հրատարակվել է 1803/1804թ., չափսերը 72654 սմ, Բրիտանական գրադարան, Լոնդոն-ՕԻՕ 14999.հ.2(2), f.18, «Միջերկրական շրջան»-ի երկրորդ քարտեզ, չափսերը 80658 սմ, Բրիտանական գրադարան, Լոնդոն-ՕԻՕ 14999.հ.2(2),f.5., «Օսմանյան երկիր», տպագրվել է 1867թ., չափսերը՝ 42629 սմ, Բրիտանական գրադարան, Լոնդոն-Maps 42.d.1, f.2 (տե՛ս Գալեան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 246):

<sup>52</sup> «Միջերկրական շրջան», չափսերը՝ 80658սմ, Բրիտանական գրադարան, (տե՛ս Գալեան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 226, 228):

<sup>53</sup> Թուրքական աղբյուրներ, հ. Դ, Թարգմանություն բնագրից Ա. Խ. Սաֆրաստյանի և Գ. Հ. Սանթուրյանի, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1972, էջ 126, 131, 133, 136, 165, 167, 172, 175, 180, 181, 188, 190:

Ի դեպ՝ Անատոլիա բառը հունարեն նշանակում է արևածագ կամ արևելք: Հնում, մոտավորապես՝ մ.թ.ա. V-IV դդ. սկսած, Անատոլիա է անվանվել Փոքր Ասիա թերակղզին: Օսմանյան կայսրությունում Անադոլու կոչվում էր Փոքր Ասիայի հյուսիսարևելյան հատվածն ընդգրկող վիլայեթը՝ Քյոթահյա կենտրոնով<sup>54</sup>: Ինչ վերաբերում է Հայաստանին, ապա այն անգամ օսմանյան և պարսկական տիրապետության տակ ընկնելուց հետո էլ բազմաթիվ աղբյուրներում հստակորեն հիշատակվել է որպես Արմենիա կամ Էրմենիստան: Սա ևս մի կարևոր վկայություն է առ այն, որ պետականության կորստից հետո էլ հայ ժողովուրդն իր հայրենիքում կազմում էր ճնշող մեծամասնություն, ինչը ճանաչվում էր նաև թուրքական նվաճողների կողմից:

Ուստի, ցավալի է, որ այսօր սփյուռքահայ որոշ պատմաբաններ, և նույնիսկ հայաստանյան վերլուծաբաններ ու դիվանագետներ, սկսել են Արևմտյան Հայաստանը փոխարինել «Արևելյան Անատոլիա» հնարովի հասկացությունով: Նրանք, փաստորեն հյուսիս-հնարավոր են ի կատար են ածում Աբդուլ Համիդի 1880թ. որոշումը: Դեռ ավելին՝ որոշ արևմտյան հայագետներ «Անատոլիա» հասկացությունը տարածում են արդեն ողջ Հայկական լեռնաշխարհի վրա<sup>55</sup>:

<sup>54</sup> Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 1, էջ 373: Արևմտյան Հայաստանը մտացածին «Արևելյան Անատոլիայով» փոխարինելու թուրքական կեղծարարական վարժանքների նպատակների մասին մանրամասն տե՛ս Зограбян Л. Н., Орография Армянского нагорья, Ереван, 1979, с. 14-15: Տե՛ս նաև Դանիելյան Է., Հին Հայաստանի պատմության հայեցակարգային հիմնահարցերը պատմագրության մեջ, «Պատմաբանասիրական հանդես», 2003, N 3, էջ 30-37, նույնի՝ Հայաստանն ու Հայկական տեղանունները: Հայոց բնապատմական միջավայրի պաշտպանության գիտական առաջադրանքը, «Վէմ», Երևան, 2009, թիվ 1, էջ 13-15:

<sup>55</sup> Ronald Grigor Suny, *Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History*, Bloomington: Indiana University Press, 1993. The Armenian People from Ancient to Modern times. Vol. 1, New York, St. Martin's Press, 1997, pp. 22,

Եթե նույնիսկ արևմտյան գիտական շրջանակներում՝ Թուրքիայի պետական քարոզչամեքենայի հետևողական աշխատանքի և կեղծարարություն արդյունքում, որոշ դեպքերում նաև չիմացության հետևանքով, Արևմտյան Հայաստանի փոխարեն ամրագրվել է հնարովի «Արևելյան Անատոլիա» հասկացությունը, ապա մեզ համար այն անընդունելի է: Քանզի, Արևմտյան Հայաստանի փոխարինումն «Արևելյան Անատոլիա» տերմինով, նշանակում է Հայրենիքից հրաժարում՝ մեր իսկ կողմից, հայոց դարավոր պատմամշակութային ժառանգության մերժում, հայոց ցեղասպանության ուրացում, նրա հետևանքների մոռացություն, Արևմտյան Հայաստանի հանդեպ հայ ժողովրդի իրավունքների նսեմացում<sup>56</sup>:

#### Եզրակացություն

Այսպիսով, Թուրքիայի իշխանությունները հասկանալով, որ հայկական տեղանունները մի ողջ քաղաքակրթության արգասիք են և Արևմտյան Հայաստանում հայոց հնամենի գոյության խոստեն վկաներ, չբավարարվելով այդ տարածքի իսկական տեղերի ֆիզիկական ոչնչացմամբ, շարունակում են իրենց պատմամշակութային Եղեռնը՝ թիրախ դարձնելով նաև հայկական տեղանունները:

Օսմանյան կայսրությունում ու հանրապետական Թուրքիայում տեղանունների թուրքացման քաղաքականությունն ունեցել է մի քանի հանգրվաններ.

1. Օսմանյան Թուրքիայի հզորության շրջանում թուրք պետական պաշտոնյաներն ու պատմագիրները թեև յուրացնում և վերափոխում էին Հայաստանի արևմտյան ի-

23, 37. Այվազյան Ա., Հայաստանի պատմության լուսաբանումը ամերիկյան պատմագրության մեջ, քննական տեսություն, Երևան, 1998, էջ 37-40:

<sup>56</sup> Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Ayyvazyan A., "Western Armenia vs. Eastern Anatolia", *Europe & Orient*, Journal of the Institute Tchobanian, Paris, No. 4, 2007.

ըենց նվաճած մասի տեղանունները, սակայն ընդհուպ մինչև 19-րդ դարի վերջերը շարունակում էին օգտագործել Արմենիա կամ Էրմենիստան երկրանունը:

2. Ավելի ուշ շրջանում՝ մանավանդ Հայկական հարցի միջազգայնացումից հետո, հայ և այլ քրիստոնյա ժողովուրդներին պատկանող բնակավայրերի անվանումների թուրքացումն սկսեց իրականացվել առավել համակարգված ու հետևողականորեն:

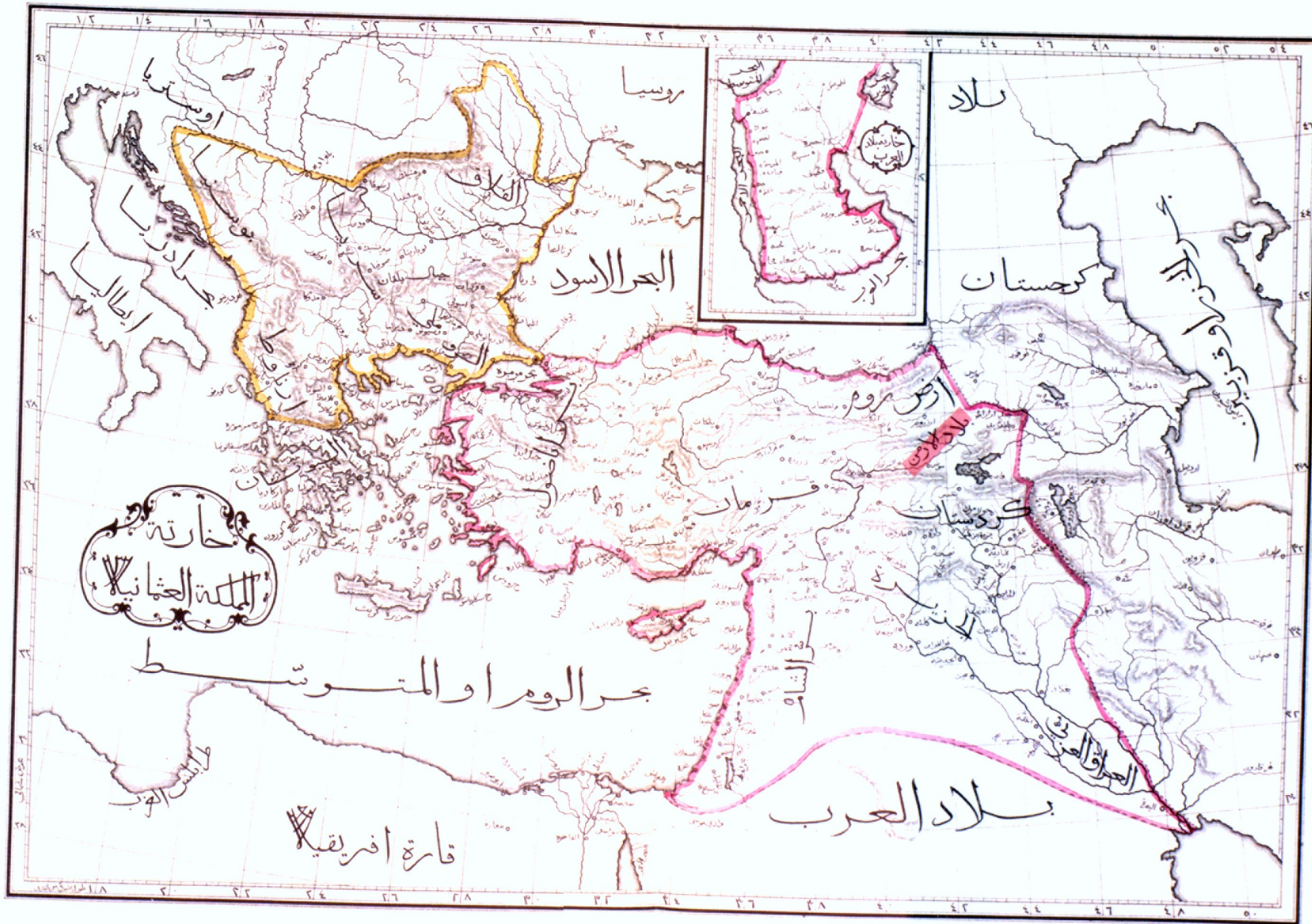
3. Երիտթուրքերի իշխանության շրջանում և քեմալականների օրոք տեղանունների համատարած թուրքացման քաղաքականության թիրախ դարձան բոլոր ոչ թուրք ժողովուրդները:

4. Ներկայումս՝ Արևմտյան Հայաստանի հայաթափումից տասնամյակներ անց, երբ Թուրքիայի կառավարողները զգում են հայկական տարածքներում քրդական ինքնավարության ձևավորման վտանգը, նրանք որոշ չափով սկսում են փոխել իրենց քաղաքականությունը և մասնակիորեն վերականգնել առանձին բնակավայրերի բնիկ հայկական անունները՝ ի հակակշիռ դրանց քրդացված տարբերակների, միաժամանակ դրանց վերագրելով թուրքական ծագում:

Այս ամենը ցույց է տալիս, որ տեղանունների նենգափոխումը եղել ու մնում է Թուրքիայի բոլոր ժամանակների իշխանությունների հեռահար նպատակներ հետապնդող ժողովրդագրական քաղաքականության կարևոր բաղադրիչը:

Տեղանունները սոսկ լեզվական փաստեր չեն, այլ նաև պատմագիտական ճշգրիտ ու անաչառ ապացույցներ: Վաղնջական ժամանակներից հիշվող հայկական տեղանունները լեզվական ամրակուռ վկայություններ են, որոնք բացահայտում են ողջ ճշմարտությունը՝ Հայկական լեռնաշխարհի բնիկ տերերի մասին: Ուրեմն՝ ներկայումս հայկական տեղանունների պաշտպանության, պահպանման և վերականգնման խնդիրը մեզ համար ունի ռազմավարական անգնահատելի նշանակություն:





"Ottoman land", 1867, Constantinople, Armenia is named "Bilad-ul-Arman" [= Armenian Land],

London, British Library-Maps 42.d.1,f2 (Refer to R. Galchian's monograph, ibid. p. 246-247, have colored these words in red - L.S.).

«Օսմանյան Երկիր», 1867, Կ. Պոլիս: Հայաստանն այս քարտեզում կոչվել է «Բիլադ-ուլ-Արման» այսինքն՝ Հայաստան Երկիր

Չափսերը՝ 42x29 սմ, Լոնդրոն, Բրիտանական գրադարան-Maps 42.d.1,f2 (տե՛ս Գալչեան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 246-247, այդ բառերը կարմրագրել ենք-Լ.Ս.):

## ОТУРЕЧИВАНИЕ ТОПОНИМОВ В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ И РЕСПУБЛИКАНСКОЙ ТУРЦИИ

Президент Турции Абдулла Гюль во время своего визита в Битлис в августе 2009г. заявил, что настоящее название нынешней провинции *Гюроймак* – это курдское *Норшин*<sup>1</sup>. На самом деле *Норшин* – это исконно армянский топоним как по своим компонентам *Нор* (новый) + *шин* (строение, село, населенный пункт), так и по структуре топонимической модели. Причем, топонимы с компонентом *-шен* сугубо армянские, как *Мартунашен*, *Васакашен*, *Геташен*, *Ванкшен*, *Амшен*, *Веришен* и т.д.

---

<sup>1</sup> Kadir Konuksever, “Kürt açılımı ve Kürt isimleri”, *BBC Türkçe*, 12 Ağustos, 2009. [http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/08/090812\\_kurdish\\_names-shtml](http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/08/090812_kurdish_names-shtml). Этот населенный пункт был известен под названиями Чохур Норашен, Чухур-Норашен, Кюрт Норашен. Он был расположен в Западной Армении – уезде Верин Чхур провинции Багеш (Битлис), в 20 км. северо-западнее поселка Датван. В 1888г. его обитатели насчитывали 52 хозяйства армянского и курдского происхождения. (տե՛ւ շակրշան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Բարսեղյան Հ., շախատանի և հարակից շրջանների տեղանունների րոմարան, հ. 4, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1998, էջ 258): [См. Акопян Т., Мелик-Бахшян С., Барсегян О., Словарь топонимов Армении и сопредельных районов, т. 4, изд. ЕГУ, Ереван, 1998, с. 258]. Согласно А. Ерицову, Чухур Норашен или Кюрд Норашен входил в состав уезда Хлат. В 1878 г. он имел 21 хозяйство жителей-армян, церковь и 34 хозяйства жителей- курдов (см. Ерицов А., *Список населенных пунктов бывшей Эрзрумской области, находившейся во временном управлении России*, Составлен в мае месяце 1878 году, Приложение к 1-му выпуску VIII тома. "Известия Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества", Тифлис, 1883, с. 146).

Полагаем, что это вовсе не случайная оговорка Гюля. Скорее всего, он умышленно акцентирует курдское происхождение этого заведомо армянского топонима. Отуречивание и курдизация армянских топонимов, это отнюдь не новое явление в Турции.

Следует отметить, что топонимы, помимо того, что являются довольно устойчивыми лингвистическими фактами, имеют также историческую и политическую ценность. Публикации, появившиеся в Би-би-си, а также в турецких средствах массовой информации<sup>2</sup> относительно заявления Гюля от 9 августа 2009 г., еще раз подтверждают, что руководящие круги Османской империи, а впоследствии и Республиканской Турции, отлично осознавая стратегическую значимость топонимов, продолжают вести последовательную политику по искажению и присвоению разными способами названий населенных пунктов, расположенных в пределах Турции.

В течение XI-XV вв. тюркские племена, обосновавшиеся в Армянском Нагорье, а впоследствии и османские власти, стремясь освоить захваченные территории и передать завещанию их истинную принадлежность, переводили исконный топоним на турецкий: Тандзут – Армудлу, Ахвюрашен – Кянкенд, Кармрик – Кызлча, Цахкадзор – Дарачичек и т.д., или же переназначивали несколько отдалившийся под воздействием диалектов от первоначальной формы топоним и подгоняли под то или иное турецкое слово: так, Армтик превращен в Армуди, Олзунхач – Узунач, Кюропагат – Гюрбагды, Каратаван – Карадиван, Чхопуркенц – Чопургенс<sup>3</sup> и т.д.

<sup>2</sup> Muradoğlu A., Ahi Mesut ve Norşin., *Yeni Şafak*, 11.08.2009. Enver Alper Güvelin, Norşin: Psikolojik Eşiğin Aşılması, *Yeni Şafak*, 16.08.2009.

<sup>3</sup> Տէ՛ս Սահակյան Լ., Բարձր Հայքի Բարերը, Սպեր, Դերջան գավառների տեղանուններն ու ժողովրդագրությունը XVI դարի օսմանյան աշխարհագիր մատյաններում, «Լուսակն» հրատ., Երևան, 2007: [Саакян Л., Топонимы и демография в провинциях Баберд, Спер,

Также был широко распространен метод переименования старых наименований в новые с целью передать завещанию их этническую принадлежность<sup>4</sup>. Переименовывались даже христианские святыни; к примеру, Варагаванк был переименован в Едикилисе (семь церквей); не избегал подобной участи даже Св. Эчмпадин, переименованный тюркскими племенами в Учкилисе (три церкви). Кстати, в Западной и Восточной Армении, по нашим подсчетам, было несколько десятков населенных пунктов со словом килисе (церковь) и еще столько же с названием Каракилисе (черная церковь).

Одной из форм отчуждения и присвоения армянских топонимов была также их подгонка под турецкую этимологию. Подобными изысканиями развлекался придворный летописец XVIIв. Эвлия Челеби, трактатки которого зачастую служили предписанием для турецких специалистов. Так, в его «Путешествии» древнейший армянский топоним Байберд или Баберд контаминировался в Байбурд; его турецкая этимология бай (богатый) + йурд (населенный пункт)<sup>5</sup>. Однако в данном топониме наличествуют архаические армянские корни *бай+берд*: *бай* означает (логово, пристанище), а *берд* означает крепость<sup>6</sup>. Мовсес Хоренаци уже в 5 веке

Дерджан Верхнего Айка в османских Тахрир Девтерах 16-го века, изд. «Лусакн», Ереван, с. 235-237, 250, 251, 259, 261].

<sup>4</sup> Саакян Л., ук. соч., с. 83-84.

<sup>5</sup> Էվլիյա Չելեբի, Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. 4, Թուրքական աղբյուրներ, հ. 3, թարգմանություն բնագրից, առաջարկ և ծանոթագրություններ Ա. Խ. Սաֆրաստյանի, ՆՄՄՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1967, էջ 127: [Эвлия Челеби, Иноязычные источники об Армении и армянах, т. 4, Турецкие источники, т. 3, перевод с оригинала, предисловие и примечания А. Сафрастяна, изд. АН Арм.ССР, Ереван, 1967, с. 127].

<sup>6</sup> Этимологию топонима Баберд подробно см. Саакян Л., ук. соч., с. 130-131:

упоминает Баберд как древнейшую крепость<sup>7</sup>. Топонимы с составляющей -берд, распространены по всей Армении - Цамакаберд, Амберд, Вжнаверд, Харберд, Багаберд и т. д..

Фантазия турецкого летописца этим не ограничилась; согласно ему, исконно армянский гидроним Чорох является искаженной формой тюркских слов Джун-рух “река души”<sup>8</sup>. В действительности название Чорох возникло из армянского слова *цорел* (течь)– *цорох* (текущая) путем звукоизменения *ц-ч*, - что, присуще армянскому языку, – так, *цанацел* > чаначел, *цхнн* > чхнн<sup>9</sup>. Название воздвигнутой предками Ервандуни крепости Заришат Эвлия Челеби увязывает с аджемами (т.е. персами)<sup>10</sup>; наименование города Аки – с именем дочери греческого императора Эгин<sup>11</sup>. Отметим, что *аки* – исконно армянское слово, означающее око, источник, яма<sup>12</sup>. В топониме Пертек, диалектном эквиваленте Бердака, Эвлия Челеби усматривает монгольское слово -орел<sup>13</sup>.

В реальности как этот, так и множество других топонимов Армении, в исторических источниках зарегистрированы значительно раньше появления турецкого или курдского элемента на Армянском нагорье. “Уточнения” Челеби являлись вовсе не безобидными

<sup>7</sup> Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Երևան, 1999, էջ 104: [Мовсес Хоренаци, История Армении, 1999, с.104].

<sup>8</sup> Էվլիյա Չելեբի, նշվ. աշխ., էջ 127: [Эвлия Челеби, ук. соч., с. 127].

<sup>9</sup> Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ. II, Երևան, 1973, էջ 469, Տե՛ս նաև Նոր բառգիրք հայկազգեան լեզուի, հ. Ա, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1981, էջ 1026: [Ачарян Г., Этимологический коренной словарь армянского языка, т. 2, Ереван, 1973, с. 469; см. также Новый словарь древнеармянского языка, т. 1, изд. ЕГУ, Ереван, 1981, с. 1026].

<sup>10</sup> Էվլիյա Չելեբի, նշվ. աշխ., հ. Գ, էջ 120: [Эвлия Челеби, ук. соч., с.120].

<sup>11</sup> Նույն տեղում, էջ 155: [Там же. с. 155].

<sup>12</sup> Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ. Ա, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1971, էջ 106-108: [Ачарян Г., Этимологический коренной словарь армянского языка, т. 1, изд. ЕГУ, Ереван, 1971, с. 106-108].

<sup>13</sup> Էվլիյա Չելեբի, նշվ. աշխ., էջ 155: [Эвлия Челеби, ук. соч., с. 155].

этимологическими выкладками, а преследовали, бесспорно, далеко идущую цель отуречивания новых оккупированных территорий. Поскольку сей летописец занимал государственные должности, участвовал в османских захватнических походах, то и его топонимические ухищрения имели определенные геополитические мотивы.

Начиная с середины XIXв. турецкие власти решили не только переименовать или сменить названия армянских провинций, поселений, но и в корне уничтожить название Армения. Эта политика стала особенно ощутимой после русско-турецкой войны 1877-78гг.

Правительство султана Абдул Гамида II заменило название Армения на вымышленные термины Курдистан или Анатолия. Начиная с 1880 г. в официальных диванах было запрещено упоминание названия Армения<sup>14</sup>. Тем самым Высокая Порта давала западным державам понять, что Армянского вопроса не существует. Нет Армении - нет и Армянского вопроса. Турецкий государственный деятель британской ориентации времен Абдула Гамида, великий визирь Кямил-паша выдвинул в этой связи следующие положения:

*“Вскормив змею на своей груди в европейской части (имеются в виду балканские народы- Л.С.) Турции, мы не должны повторять ту же глупость в ее азиатской части: разумнее искоренить все эти элементы, которые в один прекрасный день способны породить ту же угрозу и стать поводом и инструментом для внешнего вмешательства. А сейчас,*

<sup>14</sup> Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 6, ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1981, էջ 37: [История армянского народа, т. 6, изд. АН АрмССР, с. 137. См. также Новая история Армении в трудах современных зарубежных авторов, отв. редактор Саакян Р. Г., Ереван, 1993, с. 15].



сегодня, интересы хотя бы одной только Англии требуют, чтобы принадлежащие нам в Малой Азии (мы и Англия не только не признаем слово Армения, но и разобьем челюсти, выговаривающие это название) страны были бы свободны от всякого внешнего вмешательства и повода для него; по-сему для этой священной цели, и исходя из требований государственного права, необходимо для обеспечения будущего устранять любой подозрительный элемент; вот почему эту армянскую нацию надлежит искоренить бесследно, ликвидировав также потомства»<sup>15</sup>.

Османские власти, умышленно искажая армянские и греческие названия, приписывали им турецкое или курдское происхождение. Поначалу, пока курдский фактор еще не представлял собой опасности для империи, им манипулировали против «христианского мира». Используя исламский фанатизм и грабительские устремления курдских банд, султан Абдул Гамид, известный также под именем «отец курдов» (Bavk Kurda)<sup>16</sup>, в 1890-ых годах организует армянские погромы при содействии отрядов «Гамидие», укомплектованных из регулярной турецкой армии и курдских бандоформирований.

В дни правления Абдул Гамида старые названия переселенных турецкими или курдскими беженцами местностей заменялись на новые; то были имена пашахов или названия кочевых племен – Гамидие, Решидие, Азидие, Маймудие. Подобная политика ста-

<sup>15</sup> ՕԷրէնց, Ազգային տեսութիւն, «Փորձ» ազգային և գրական միամսեայ հանդես, Տիփլիս, 1879, N VII-VIII, էջ 204-205: [См. Церенц, Национальный обзор, национальный и литературный журнал «Порц», Тлхис, 1879. См. также Новая история Армении в трудах современных зарубежных авторов, с. 17].

<sup>16</sup> Nuri Frat, Vulpes Vulpes Kurdistanica, *Günlük*, 17.8 2009, ([www.gunlukguzlesti.com](http://www.gunlukguzlesti.com)).

ла особенно очевидной в годы правления “Иттихада”. Младотурки меняли на свои имена не только топонимы с именами османских пашахов, увековечивая себя, – Энверие, Шевкетие, Махмудшкет паша и т. д.<sup>17</sup>, но и переименовывали также древние доосманские христианские названия топонимов.

Особое внимание младотурецкие власти уделяли вопросу переименования «немусульманских» топонимов. На системное отуречивание топонимов в империи был нацелен принятый 13 мая 1913 года документ «Инструкция к заселению беженцев» (“*İskân-ı Muhacirin Nizamnâmesi*”)<sup>18</sup>. Следующий шаг был принят 5 января 1916 г. военным министром правительства младотурок Энвером-пашой<sup>19</sup>. Приказ, направленный Энвер-пашой военно-политическим властям Турции, требовал изменения всех армянских, греческих, болгарских и других немусульманских топонимов Османской империи на турецкие<sup>20</sup>. Предлагаем перевод подписанного Энвером приказа (*Emirname*).

<sup>17</sup> Nuri Frat, там же.

<sup>18</sup> Ayşe Hür, Tez zamanda yer isimleri değiştirile, *Taraf*, 01.03.2009.

<sup>19</sup> Приказ хранится в Главном Османском архиве Турции (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezâreti, İUM, nr. 48/17, lef: 2). Документ опубликован в книге Шюкря Ханиоглу о жизни и деятельности Энвер-паши (M. Şükrü Hanioğlu, “Enver Paşa”, DİA, XI, İstanbul, 1995, ss. 261-264), а также в монографии Айнана Юксела «Черноморские исследования» (A. Yüksel, Doğu Karadeniz Araştırmaları, İstanbul, 2005, ss. 21-22):

<sup>20</sup> В этой связи современный турецкий историк Айше Хюр отмечает, что в период Первой Мировой войны мероприятия по систематическому переименованию нетурецких названий ускорились (“Bin Yerin İsmi Değişti, Hangi İsim Hangi Dile ait?” [www.kenthaber.com/Haber/Genel/ Donya/gundem/28-bin-yerin-ismi-degisti](http://www.kenthaber.com/Haber/Genel/ Donya/gundem/28-bin-yerin-ismi-degisti)).

1. В Османской стране переименование всех принадлежащих армянскому, греческому, болгарскому и прочим немусульманским народам наименований вилайетов, провинций, поселений городского типа, сел, гор, рек ..., а также всех прочих имен в турецкие имена – обязательно. Оперативно воспользовавшись благоприятным моментом, ожидаем вашего содействия для реализации этих целей.

2. Необходимо составить соответствующие списки совместно с военным руководством и административными властями на территории вашей юрисдикции, и в максимально короткие сроки один за другим предоставить эти списки, включающие в себя центры вилайетов, провинций, городов в распоряжение Главного штаба.

После изучения собранных списков и изменения по взаимному согласию повторяющихся имен списки должны быть направлены в министерство внутренних дел и министерство связи для обобщения и введения в действие.

3. Необходимо, чтобы новые наименования выражали историю нашей прославленной и воспеваемой армии. Необходимо помнить славные эпизоды, выявленные как в нынешних, так и в прошлых военных обстоятельствах. Если нет такой возможности, то следует упомянуть лиц высочайшей морали, отдавших жизнь во благо своей страны при исполнении неценной службы. Или же должны быть найдены названия, характеризующие специфику продуктов, производства, торговли или географии данного региона.

И, наконец, преподающие в школах в разных уголках нашей страны учителя должны уметь выявлять для учеников героические темы данного региона и предпочтительные темы, соотносимые с его климатом, искусством, торговлей. Помимо этого, внезапное изменение издревле привычных названий с иностранных языков на неподобающие наименования может привести к определенным явлениям, что поме-

шает выправить из сознания населения употребление старых названий. Следовательно, выбрать новые названия надо в соответствии с этим. А ежели не удастся найти название согласно этому принципу, в таком случае следует, к примеру, Эрегли наименовать Эрикли или же Эраклы; Галльболу - Велиболу, таким образом, основа прежнего принятого имени не будет нарушена.

Заместитель Главнокомандующего, Энвер.

23 Канун-и Эввел, 1331 [ 5 января 1916 г.]

Воодушевленный приказом Энвера, известный турецкий военный Хусейн Авни (Алпарслан), автор статей о турецком языке и культуре, пишет: “Если мы хотим стать хозяевами нашей страны, то обязаны отуречить название даже самой маленькой деревушки, а не оставлять на армянском, греческом, арабском. Тем самым мы окрасим нашу страну в наши краски”<sup>21</sup>.

Таким образом, он идет дальше своего министра и предлагает переименовать также арабские топонимы, хотя в самом приказе Энвера-паши речь шла лишь об «армянских, греческих, болгарских и прочих немусульманских народах». Это свидетельствует также о том, что арабские и курдские топонимы не представляли угрозы на данном этапе.

Известно, что на территории Западной Армении наименования территорий, переселенных курдами, в подавляющем большинстве были армянские - со следами воздействия местных диалектов или чуждых языков. После Геноцида армян эти топонимы зачастую приписывались курдам. И заявление Гюля в Битлисе, когда он исконно армянский топоним Норшен-Норшин представляет как курдский, служит тому ярким подтверждением.

<sup>21</sup> Tirebolulu H. [Huseyin Avni] Alparslan, Trabzon İli Lâz mı? Türk mü? Giresun, 1339, s. 17.

В годы Первой Мировой войны, в первую очередь, были отуречены армянские, греческие, болгарские, арамейские топонимы<sup>22</sup>. Так, каза Антранос Бурсьбыла переименована в Орхали; Михалич – в Карачавей; находящееся в подчинении Кайсерии село Димитри – в Туран; село под названием Чоруми Рум – Йени (новый) Чамлычай. В провинции Амшене Егновит (Элевит) был переименован в Яйлакею, Вартаноц – в Гюллю, Амшен-и Суфля (Внутренний Амшен) – Сракей, Мецахор стал Каптанпаша<sup>23</sup>. В провинции Баверд Арюцка – Гокпнар, Ашотка – Гювенджирдере, Балахор – Акшар, Тандзуд – Бугдайлы, Ишхндзор – Деветаш<sup>24</sup>. Этот список можно пополнить массой примеров. Однако, спустя несколько месяцев (15 июня 1916 г.) Османский Главный военный штаб воспротивился подобным нововведениям, поскольку при изучении военных карт и составлении оперативных сводок новые наименования топонимов вызвали сумбур и разноту в военнотружаших<sup>25</sup>. В связи с этим данный процесс на некоторое время замедлился.

Опустошенная от своих истинных хозяев Западная Армения, наряду с прочими многочисленными историко-культурными памятниками, ежедневно продолжает утрачивать идущие вглубь тысячелетий армянские топонимы. Они объявляются курдскими или же турецкими. Турецкий историк Гарун Тунчел в одном интервью признается: “В Турции нет ни одного исследования, в котором вы

<sup>22</sup> “Aramaic Toponyms in Turkey – A Demand of the Aramaean Diaspora”, Open Letter to Mr. Beşir Atalay, Interior Minister of Turkey, made public by J. Messo, President of the Syriac Universal Alliance, Stockholm, 18 May, 2009, <http://www.americanchronicle.com/articles/view/103515>; “The Turkification of Cyprus and the Orging of History,” <http://www.kypros.org/CyprusPanel-/Cyprus/Cproblem.html>.

<sup>23</sup> Hoşoğlu K., Köylerin Eski İsimleri, Eski İsimler Hakkında bilgiler, Rize Halk Eğitim Yayınları, 2001.

<sup>24</sup> Саакян Л., ук. соч., с. 136-272.

<sup>25</sup> Aktar A., Yer isimlerini Türkleştirmek..., *Taraf*, 23 Ekim, 2009.

изучались корни старых имен. Для подобной работы необходимо знание турецкого, персидского, арабского, армянского, закавказского, курманджиди, ассирийско-арамейского, шумерского, аккадского, местных диалектов..., поскольку считающееся курдским название может оказаться на самом деле шумерским, аккадским или турецким, так же как считающийся турецким топоним может быть арабским, армянским или же аккадским”<sup>26</sup>.

Так, в опубликованной 16 июля 2009 г. в турецкой газете “Ватан” статье Ш. Тюркера<sup>27</sup> “28 тысяч топонимов изменены. Непонятно, к какому языку какой топоним отнести” автор приписывает к ряду курдских топонимов названия: Ван (Ван), Антеп (Айнтап)<sup>28</sup>, Харпет (Харберд), Эрзинган (Ерзинка), Чермиг (Джермук), Кагырман (Кагзван), Дерсим (Дерсим), Текор (Текор), Вестан (Востан), Герчанис (Керчанис, Кирчанис), Палин (Балу), Джолмерк (Джоламерк), Бедлис (Битлис), Гогси (Кокси), Керс (Карс), Пулур (Блур), Пертек (Бердак), Гехи (Кыги), Черме (Джерме), Коп (Коп), Чимишгезек (Чымышкатсаг), Терджан (Дерджан), Кемах (Камах), Испир (Спер), Зарушат (Заршат), Артеметан (Артамед), Эрдиш (Арчеш), Зедкан (Заткан), Татос, Эгин (Аки), Тух, Кеван (Капан), Авшин (Ошин), Сиверск (Сев Аверак), Джирмик (Джермук), Серт (Серт), Эрпкир (Арапкир), Эрхван-Аргуван (Аргаван), и даже Эрзером (Эрзрум-Арши), даже Килис (искаженная форма екегеси – церковь) и т.д.<sup>29</sup>. Остается загадкой, чего ради курды-мусульмане стали бы именовать свои населенные пункты “килисами”, т.е. христианскими церквями?

<sup>26</sup> Türker Ş., 28 bin yerin ismi değişti, Hangi ismin hangi dile ait olduğu bilinmiyor!, *Vatan*, 16.08.2009, [www.esoyile.com/2009/08/30/28-bin-yerin-ismi-degişti](http://www.esoyile.com/2009/08/30/28-bin-yerin-ismi-degişti).

<sup>27</sup> Türker Ş., там же.

<sup>28</sup> В скобках помечены первоначальные названия населенных пунктов.

<sup>29</sup> Türker Ş., там же.

подавляющее большинство приведенных топонимов упоминается с древнейших времен, имеет армянские корни и несет в себе фонетические отголоски региональных армянских диалектов.

После младотурок политику “национализации” топонимов продолжили кемалисты. За период республики этот процесс еще более ускорился. С 1923 года территория Западной Армении официально была переименована в “Восточную Анатолию”<sup>30</sup>. А после курдских восстаний шейха Сауда в 1925 г., в Арарате (Агры) в 1927г. и Дерсиме в 1938г. турецкие власти начали переименовывать также заселенные курдами территории.

Еще в 1935г. министр внутренних дел Шукрю Кафан представил проект о переименовании Дерсима в Тунджели. Любопытно, что в феврале 2009г. депутат от партии “Демократическое общество” (ДТР) Шерафеттин Халис выступил с предложением заново назвать Тунджели Дерсимом, мотивируя тем, что народ не отрекается от священного для него названия Дерсим, которое использует как в обыденной жизни, так и в песнопениях, историях и романах. Министром юстиции подобное предложение депутата было охарактеризовано как проявление сепаратизма<sup>31</sup>.

В 1940г. правительство Турции издало распоряжение №8589 относительно переименования топонимов на иностранных языках и с иностранными корнями на турецкий язык. Однако вследствие начала Второй мировой войны этот процесс был временно приостановлен.

В 1949г. в региональном административном законе (İl İdaresi Kanunu) вопросу переименования топонимов была посвящена от-

<sup>30</sup> Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 1, Երևան, 1974, էջ 373; Հայկական հանրապետ հանրագիտարան, հ. 1, Երևան, 1990, էջ 192-193. [Армянская Советская энциклопедия, т. 1, Ереван, 1974, с. 373; Краткая Армянская энциклопедия, т. 1, Ереван, 1990, с. 192-193].

<sup>31</sup> Bilir O., “Tunceli, Dersim Olsun” Tekilfini Ekimde yeniden, *Bir Gün*, 2009, 19 Ağustos. См. так же, <http://www.birgun.net>

дельная статья. В 1957г. создается “Специализированная организация по переименованию” (Ad Değiştirme İhtisas Kurulu), которая в вилаете Эрзрум переименовала 653, в Эрзинджане – 366, в Элязыге (Харверде) – 383, в Муше – 297, в Карсе – 393, в Агры (Арарате) – 374, в Бингёле (Бюраки) – 247, в Дерсиме – 273, в Сивасе (Себастии) – 406, в Битлисе – 236, в Малатии – 217, в Мардине – 647, в Хакьяри – 128, в Сирте (Сгерд) – 392, в Адьямане – 224, в Амасии – 99, в Трапизоне – 390, в Гюмушхане – 343, в Гирессун (Кирасун) – 167, в Орду – 134, в Ризе – 105, в Ардивине – 101, в Чоруме – 555, в Шанлы Урфа (Урфа) – 389, в Караман Мараше – 105, в Адане -169, в Спарте – 185, в Токате (Евдокия) – 245, в Хатайе (Александрет) – 117, в Мугле – 70, в Афионе – 88, в Эскишехире – 70, в Сакарье – 117, в Бурса – 136, в Айдыне – 69, в ГазнANTEPE (Антап) – 279, в Невшехире – 70, в Балыкесире – 110, в Ичеле 112, в Биледжике – 32, в Стамбуле – 21, в Синопе – 59, в Измире (Змюрния) – 68, в Текирдаге – 19, в Болу – 182, в Нигде – 647, в Анкаре – 193, в Анталии – 168, в Кастамоне – 295, в Бурдуре – 49, в Кайсери (Кесария) – 86, в Кыркларели – 35, в Чанаккале – 53, в Кыршехире – 39, в Чанкыры – 76, в Коджале – 26, в Ушале – 47, в Зонгулдаке – 156, в Эдирне – 20, в Манисе – 83 населенных пунктов<sup>32</sup>.

За 21 год “Специальная комиссия по переименованию”, исследовав 75 000 топонимов, изменила 28.000 (из коих 12.000 - названия сел).

По подсчетам Тунджели, за период 1940-2000гг. переименованы 12.211 названий сел – приблизительно около 35 % сел<sup>33</sup>.

Турецкий историк Айше Хур отмечает, что “в годы правления Народно-демократической партии были изменены неблагозвуч-

<sup>32</sup> Bilir O., там же.

<sup>33</sup> Tunçel H., Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler, Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat Üniversitesi, 2000, cilt 10, sayı 2.

ные, оскорбляющие и унижающие достоинство людей названия, а также названия, дающие повод для двусмысленной интерпретации, даже если это были турецкие. Были переименованы топонимы деревень, содержащие в себе смысл Кызыл ('Kızıl' - красный), Чан ('Çan' - колокол), Килисе ('Kilise' - церковь). Для предотвращения "сепаратизма" были изменены также арабские, персидские, армянские, курдские, грузинские, татарские, черкесские, лазские названия сел"<sup>34</sup>. В период 1981-1983гг. в Турции были переименованы преимущественно населенные пункты восточных и южных районов, в том числе юго-восточного побережья Черного моря.

Автор опубликованной в стамбульской газете "Бир Гюн" от 19 августа 2009г. статьи "Пусть Тунджели будет называться Дерсимом" О. Билір отмечает, что турецкие власти не только дают населенным пунктам новые названия, но и уподобляют их турецким словам, заменяя в старых названиях некоторые звуки, как, например, Чинчива - Шенюва и т. д. Этот принцип переименования, который, как отмечалось выше, был предложен еще Энвер-пашой в 1916 г. "...назвать Эрегли – Эрикли или Эраклы, Галиболу – Велиболу, тем самым не нарушится общепринятая прежняя основа"<sup>35</sup>. Однако это явление имеет более древние корни. Аналогичные примеры османизации-тюркизации ощутимы уже в армянских топонимах, вписанных в османские реестры XVIв.<sup>36</sup>

При отуречивании так называемых курдских топонимов бросается в глаза другое любопытное явление: некоторым населенным пунктам возвращаются их прежние, предположительно турецкие названия. Между тем в реальности это армянские топонимы, существовавшие с незапамятных времен. Так, якобы турецкий Пертег - это первоначальный армянский Пертаг (Бердак), Эр-

дехан - Ардаган, Шах - Шатах, Керс - Карс, Джегкан - Элешкирт, что является звукоизмененной формой Вагаршакерта > Алашкерта, Гегин - Кыгн, в обоих слово гйух > гех (село), Гимгим - Вардо<sup>37</sup> и т.д.

Вышеупомянутое заявление А. Гюля в августе 2009 г. в Билісе относительно топонима Норшин<sup>38</sup> и, кстати, неоднозначно воспринятое политическими силами страны, является кольцом в той же цепи. В частности, в этой связи Гюль раскритиковал лидер оппозиционной партии Национальное движение Девлет Бахчели. Премьер-министр Эрдоган возразил Бахчели, посоветовав ему прочитать несколько книг, тем самым напомнив, что Маназкерт – армянский топоним. "Вы больше националист, нежели Алпарслан? Мустафа Кемаль, превратив Анкару в столицу, не изменил название. Название Анкара имеет латинское происхождение. Неужели вы более патриот, нежели Мустафа Кемаль?"<sup>39</sup>, - воскликнул Эрдоган. Полагаем, что подобное заявление премьер-министра Турции обусловлено тем, что турецкие власти пытаются избежать абсурдного радикализма, чтобы не ударить лицом в грязь перед мировым сообществом и выставить себя в декларируемом ими облике: демократичном и свободолюбивом. Помимо этого, по-видимому, это заявление направлено также на обуздание территориальных притязаний курдов, хотя бы в подобной форме.

Систематизированной программе по изменению, искажению и присвоению "немусульманских" топонимов в республиканской Турции в значительной степени содействовала турецкая историография, обеспечивающая современную "научную" базу.

<sup>34</sup> Türker Ş.. там же.

<sup>35</sup> См. Yüksel A., Doğu Karadeniz Araştırmaları, İstanbul, 2005, s. 21-22.

<sup>36</sup> Саакян Л. укр. соч., с. 77-108.

<sup>37</sup> Bilir O., Tunceli, Dersim Olsun, Tekilfini Ekimde yeniden, *Bir Gün*, 19 Ağustos, 2009. www.birgun.net.

<sup>38</sup> Muradoğlu A., A. Mesut ve Norşin... *Yeni Şafak*, 11 Ağustos, 2009 Enver Alper Güvelin, Norşin: Psikolojik eşğin aşılması, *Yeni Şafak*, 16.08.2009.

<sup>39</sup> Erdoğan Bahçeli'ye yeni sert sözlerle yüklendi, *Hürriyet*, 10 Kasım, 2009.

Турецкие историки при публикации трудов историографов и архивных материалов раннеосманского периода, используя свой богатый арсенал фальсификаций, коверкают или отвергают армянские наименования<sup>40</sup>, грубо и бесцеремонно заменяя термин Армения или Эрменистан вымышленным “Восточная Анатолия” с целью предать забвению даже сам факт существования страны Армения. Так, турецкий историк Х. Мелен при издании в 1957г. известного труда летописца XVII века Кятиба Челеби “Джиган нюма” переделал в этом сочинении заглавие главы “О стране Армении” на “Восточная Анатолия”<sup>41</sup>.

Однако неоспоримо, что в сочинениях османских историографов-летописцев четко обозначена страна Армения в соответствующих границах. Приведем отрывок из вышеупомянутой главы «Джиган нюма» Кятиба Челеби, наилучшим образом подтверждающий фальсификации современной турецкой историографии.

*“Хамдуллай говорит: вилайет Армени (Армения) состоит из двух частей – Малой и Великой... Великая Армения входит в пределы Ирана и известна под именем Туман Ахлат. Граничит с Малой Арменией, Румом, Днарбекром, Курдистаном, Адербеджаном<sup>42</sup> и Араном. Протяженность достигает с Эрзен ель Рума (Эрзрум) до Салмаса, а ширина - с Арана вплоть до конца вилайета Ахлат. Столица Ахлат. ...Мое нижайшее мнение таково, что Великая Армения состоит из вилайетов Вана и Эрзерума, а Малая Армения – из элайетов Аданы и Мараша. ...В “Таквим-аль-Булдан”<sup>43</sup>*

<sup>40</sup> Саакян Л., ук. соч., с. 71-108, 130-135.

<sup>41</sup> См. подробно, Папазян А., Турецкие документы об Армении и армянах (16-19 вв.). Ереван, 1999г., с.125 [на арм. яз.].

<sup>42</sup> Адрбейджан = Атрпатакан.

<sup>43</sup> “Таквим-аль-Булдан”. Хроника Абул Фидаи, арабского историографа и географа, послужившая первоисточником для Кятиба Челеби. (Թուրքական աղբյուրների Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս

*Эльбистан<sup>44</sup>, Адана, Арчеш, Адрбейджан, Битлис, Барда, Билекап, Тифлис, Ахлат, Дебил, Султанпие, Сис, Тарсун, Малатиа, Ван, Востан, Муш, Эрзун-эль-рум и Малазкерт упомянуты как города Армении”<sup>45</sup>.*

Хотя и обозначенные Челеби границы Армении неточны<sup>46</sup>, тем не менее признание османским историком существования страны Армения чрезвычайно ценно. Об обширной стране Армения упоминают также и другие османские авторы 17 века. В «Путешествии» официального историка Эвлия Челеби Армения упоминается как «Эрменистан»<sup>47</sup>. Другой турецкий историк Мюнеджим Баши<sup>48</sup> в качестве городов Армении указывает Хырд Бырд

---

ժողովուրդների մասին, թարգմանություն թուրքական բնագրերից, ներածական ակնարկներով, ծանոթագրություններով և հավելվածով, հ. Բ, Երևան, 1964, էջ 258]: [Турецкие источники об Армении, армянах и других народах Закавказья, извлечения из турецких оригинальных текстов в переводе на армянский язык с вводными очерками, комментариями и приложением, составил А. Сафрастян, т. 2, Ереван, 1964, с. 258].

<sup>44</sup> Элбистан-Албистан - город в Киликии, расположенный в уезде Зейтун провинции Мараш.

<sup>45</sup> Թուրքական աղբյուրները... հ. Բ, Քյաթիր Զելերի, Ջիհան նյումա, էջ 29-30: [Турецкие источники... Кятиб Челеби. Джиган Нюма, т. 2, с. 29-30].

<sup>46</sup> Փափազյան Ա., Թուրքական վավերագրերը Հայաստանի և հայերի մասին (16-19-րդ դարեր), Երևան, 1999, էջ 112-114, 121-122: [Папазян А., Турецкие документы об Армении и армянах (16-19 вв.), Ереван, 1999, с. 112-114, 121-122].

<sup>47</sup> Эвлия Челеби, Книга путешествия. Предисловие А. П. Григорьева. Примечания и комментарии А. П. Григорьева, А. Д. Желтякова. Выпуск 2, изд. “Наука”, Москва, 1979, с. 102.

<sup>48</sup> Մյունեջիմ Բաշի, Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի, հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների մասին, թարգմանություն թուրքական բնագրերից, ներածական ակնարկներով, ծանոթագրություններով և հավելվածով, կազմեց Ա. Սաֆրաստյան, հ. Բ, Երևան, 1964, էջ 183: [Мюнеджим Баши, Турецкие источники об Армении, армянах и других народах Закавказья, извлечения из турецких оригинальных текстов в переводе на армянский язык с вводными очерками, комментариями и приложением, составил А. Сафрастян, т. 2, Ереван, 1964, с. 183].

(ныне Харберд), Ерзика, Муш, Эзин (ныне Эрзрум), Мелазджерд (ныне Манаскерт), Битлис, Арчеш, Востан, Ширван и столицу Дебил (т.е. Двин – Л.С.)<sup>49</sup>.

Из описаний историкографов явствует, что в XVIIIв. официальная османская историкография признавала факт существования оккупированной Великой Армении, именуя ее международно признанным термином Армения. А Киликию – с элайетами Адана и Мараш – они признавали как Малую Армению.

Таким образом, как видим, в 17 веке, пока Армянский Вопрос как таковой не появился на повестке международной дипломатии, термины Анатолия или Восточная Анатолия в отношении Армении не применялись вовсе. Более того, в «Исламской карте мира»<sup>50</sup> XVIIIв., а также и в османских картах XVIII-XIX вв. четко указывается страна Армения в форме Эрменистан со своими границами и городами включительно<sup>51</sup>. В опубликованной в Константинополе в 1803/1804г. на османском языке второй карте «Средиземноморский район» четко обозначена Армения в границах Эр-

<sup>49</sup> См. там же, с. 199-200. В арабских и турецких источниках топоним Двин искажен и зафиксирован в нескольких видах – Дебил (տե'ս շաշատանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 68), [см. Словарь топонимов Армении и смежных районов, т. 2, Ереван, 1988, с. 68, как и Дуин, Дабил, Адабил, Дувил], Վարդանյան Ս., Հայաստանի մայրաքաղաքները, Երևան, 1995, էջ 109, [Варданян С., Столицы Армении, Ереван, 1995, с. 109].

<sup>50</sup> Карта «Исламская карта мира» составлена в 1570г., диаметр 28.5 см. Хранится в Бодлеанской библиотеке, Оксфорд-рукопись. ог. 317 f9v-10r. См. Р. Галчян, Армения в мировой картографии. Ереван, 2005. с. 148.

<sup>51</sup> «Азиатская Турция», издана в 1803/1804гг., размеры 72×54 см., Британская библиотека, Лондон-ОЮС 14999. h.2 (2), f. 18, Вторая карта «Средиземноморский район»-а, размеры 80×58 см., Британская библиотека, Лондон-ОЮС 14999. h. 2 (2), f. 5., «Османская страна», издана в 1867г., размеры 42×29 см., Британская библиотека, Лондон-Mars 42.d.1. f.2 (см. Р. Галчян, там же, с. 246).

менистан (ارمنستان) и Анатолия (اناطولى)–(см. карту # 1)<sup>52</sup>. Османские авторы использовали термин Эрменистан вплоть до конца 19 века. К примеру, турецкий историкограф второй половины 19 века Осман Нури в знаменитой трехтомной истории “Абдул Гамид II и период его правления” Армению упоминает неоднократно<sup>53</sup>.

Как видим, турецкие историкографы отчетливо представляли расположение Армении и, в отличие от нынешних турецких историков, не путали ее с Анатолией (см. карту #2).

Кстати, слово Анатолия по-гречески означает “восход”. Так именовалась западная часть полуострова Малая Азия. В древности, в V-IV вв. д.н.э., полуостров Малая Азия целиком назывался Анатолией. В Османской империи Анатолу именовали вилайет с центром Кіотахйа, занимающий северо-восточный участок Малой Азии<sup>54</sup>. Что же касается Армении, то она даже после падения

<sup>52</sup> Вторая карта «Область Средиземноморья», (см. Р. Галчян, там же, с. 226, 228).

<sup>53</sup> Թուրքական տղայությունը, թարգմանություն բնագրից Ա. Սաֆրաստյանի և Գ. Սանթուրջյանի, հ. Դ, ՀՄՄԶ ԳԱ հրատ., Երևան, 1972, էջ 126, 131, 133, 136, 165, 167, 172, 175, 180, 184, 188, 190 Турецкие источники. перевод с подлинника А. Х. Сафрастяна и Г. О. Сантурджяна, АН Арм. ССР, Ереван, 1972, с. 126, 131, 133, 136, 165, 167, 172, 175, 180, 184, 188, 190.

<sup>54</sup> Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 1, էջ 373: [Армянская Советская энциклопедия, т. 1, с. 373]. О сути изысков турецких фальсификаций, нацеленных на умышленную подмену названия Западной Армении на “Восточную Анатолию” подробно см. Л. Н. Зограбян, Орография Армянского нагорья, Ереван, 1979, с. 14-15. (Տե'ս նաև Է. Դանիելյան, Հին Հայաստանի պատմության հայեցակարգային հիմնահարցերը պատմագրության մեջ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2003, N 3, էջ 30-37. նույնի՝ Հայաստանն ու հայկական տեղանունները: Հայոց բնապատմական միջավայրի պաշտպանության գիտական առաջադրանքը, «Վեմ» Երևան, 2009, թիվ 1, էջ 13-15): [См. также Э. Даниелян. Основные концептуальные вопросы истории Древней Армении в историкографии. «Историко-филологический журнал», 2003, N 3, с. 30-37, он же. Армения и армянские топонимы. Научная установка к

под османское и персидское владычество во множестве источников отчетливо упоминается как Армения или Эрменнстан. Это еще одно важное подтверждение того факта, что на своей исторической родине армянский народ составлял подавляющее большинство даже после утраты государственности.

Прискорбно, что сегодня некоторые зарубежные армянские историки и порой даже аналитики и дипломаты Армении подменяют термин Западная Армения вымышленной “Восточной Анатоллией”. Фактически они тем самым покорно и бездумно претворяют в жизнь распоряжение Абдул Гамида от 1880г. Более того, отдельные зарубежные армянские историки под термином “Восточная Анатолия” подводят даже Восточную Армению<sup>55</sup>.

Даже если в западных научных кругах под воздействием турецкого государственного лоббирования и систематических фальсификаций, а порой и вследствие неосведомленности, вместо Западной Армении чаще употребляется “Восточная Анатолия”, для нас этот эрзац-термин абсолютно неприемлем, так как подобная замена означает отречение от исторической Родины, отказ от многовекового историко-культурного наследия, отрицание факта Геноцида армян и права армянского народа на западную часть своей родины<sup>56</sup>.

---

охране геоисторической среды Армении, «Вем», Ереван, 2009, № 1, с. 13-15].

<sup>55</sup> Ronald Grigor Suny, *Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History*, Bloomington: Indiana University Press, 1993. The Armenian People from Ancient to Modern times. Vol. 1, New York, St. Martin's Press, 1997, pp. 22, 23, 37. Այվազյան Ա., Հայաստանի պատմության լուսարևունը ամերիկյան պատմագրության մեջ, քննական տեսություն, Երևան, 1998, էջ 37-40: [Айвазян А., Освещение истории Армении в американской историографии: критический обзор, Ереван, 1998, с. 37-40].

<sup>56</sup> Об этом см. также Armen Ayvazyan, "Western Armenia vs Eastern Anatolia", *Europe & Orient* (Journal of the Institute Tchobanian, Paris), No. 4, 2007.

### Заключение

Турецкие власти осознают, что армянские топонимы – следствие и итог целой цивилизации и неопровержимое свидетельство древнейшего пребывания целой нации в Западной Армении и именно поэтому, не удовлетворившись физическим уничтожением ее исконных хозяев, продолжают методически искоренять армянское историко-культурное наследие, в том числе – армянские топонимы.

В Османской империи и в Республике Турции политика отуречивания топонимов имела несколько периодов:

1. Вплоть до конца 19 века турецкие государственные должностные лица и историографы хотя и присваивали и переименовывали топонимы оккупированной ими западной части Армении, но продолжали использовать термин Эрменнстан (Армения) в качестве названия самой страны.

2. В более поздний период, в особенности после интернационализации Армянского Вопроса, отуречивание принадлежащих армянскому и прочим христианским народам названий населенных пунктов стало осуществляться более систематизированно и последовательно.

3. В период правления младотурок и кемалистов мишенью политики отуречивания топонимов стали все нетурецкие народы без исключения.

4. В настоящее время, спустя десятилетия после геноцида коренного населения Западной Армении – армян, турецкие власти, ощущая потенциальную опасность курдского фактора, пытаются в какой-то мере сменить свою политику и в отдельных случаях частично восстанавливают армянские наименования некоторых населенных пунктов в противовес их курдским эквивалентам, но, одновременно, нелепым образом приписывают им турецкое происхождение.



Все вышесказанное показывает, что фальсификация топонимов была и остается важной составляющей демографической политики властей Турции всех времен.

Турецкое государство и историография, как и протурецкие околонучные круги, не желают признавать армян коренными жителями Армянского нагорья, отрицают Геноцид армян и, как следствие, пытаются поставить под сомнение армянское происхождение топонимов Армении. Между тем упоминаемые с незапамятных времен армянские топонимы это не просто языковые факты, но и объективные и беспристрастные исторические свидетельства, которые сводят на нет подобные турецкие притязания, выявляют непреложную историческую истину.

Проблема защиты, охраны и возрождения армянских топонимов имеет для нас не просто историко-культурное, но и стратегическое значение.